

Türkiye Selçuklularında Bazı Sünnî Tasavvuf Hareketleri*

The Some Sunni Mystical Activities In The Era Of Turkey Seljuks

Ali ÜREMİŞ**

ÖZET

Bu makalede, özellikle XIII. yy.ın başlarından itibaren Moğol istilâsı önünden kaçan şeyh ve dervişlerin, siyasî ve iktisadî bakımdan tek huzurlu ve sığınılacak ülke konumundaki Anadolu'ya gelip yerleşerek, dinî-tasavvufî faaliyetlerini hızla yaymaya başlamaları, ağırlıklı olarak da Mevlevî, Rifâî ve Kâzerûnî tarikatları üzerinde durulmuştur. Bilhassa o dönemin Anadolu'suna, hatta sonraki asırlara, her yönüyle damgasını vuran Mevlâna ve Mevlevîlik konusuna daha fazla önem verilmiştir. Çünkü o dönemde Selçuklu sultanları ve diğer devlet adamlarının ekserisiyle, henüz adlarına kurulmuş birer tarikatları olmasa da Konya'da bulunan veya buraya gelip giden Sadreddin Konevî, Fahreddin Irâkî, Yunus Emre vb. pek çok mutasavvîf ile çeşitli münasebetleri görülen Mevlâna; her bakımdan devrinin mihrini teşkil etmiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye Selçukluları zamanındaki Sünnî Tasavvuf hareketlerinin genel görüntüsünü tamamlamak üzere, Mevlâna ve Mevlevîliğin; Rifâîlerden Kâzerûnîlere ve zaman zaman nüfuz mücadelesine girişmek durumunda kaldığı Ahilere varıncaya kadar birçok tasavvufî zümreyle münasebetleri, bu ilişkilerin neticeleri ve birbirleriyle etkileşimleri ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Anadolu, Tasavvuf, Mevlâna, Mevlevîlik, Ahilik, Rifâîlik, Kâzerûnîlik

ABSTRACT

In this article, especially it have been studied that from beginning of XIII. century, sheik and dervish escaping from Mongol invasion had lived in Anatolia where only country refuge for them in peace as political and economic that they spreaded religion-mystical activities fastly, heavly on Mevlevi, Rifai and Kazeruni sects. Particularly, to Anatolia of this era, even subsequent era, Mevlana and Mevlevilik that all aspect had marked has been underlined. Because Mevlana interacting with Seljuk sultans and most other politicians of his era such as Sadreddin Konevi, Fahreddin Iraki, Yunus Emre etc. although not been established in the names of

* Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda kabul edilen *Türkiye Selçuklularında Tasavvufî Hareketler* (1996) adlı yüksek lisans tezinin ikinci bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Uzm. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı.

sects many sufi, in Konya or going in or going out had marked his era from all aspects. Accordingly, in order to complet the general aspect of activity of sunni mystical in the period of Turkey Seljuks from Rifais to Kazerunis to Ahis they had to sometime struggle for influence, we have tried to put forth briefly the relations with a lot of mystical groups, the results of these relations and in teractions with each other.

•

KEY WORDS

Anatolia, Mysticism, Mevlâna, Mevlevîlik, Ahilik, Rifâîlik, Kâzerûnîlik

GİRİŞ

Asırlardır yabancı olmadıkları Anadolu'ya asıl kalıcı ve tesirli akınlarını Malazgirt Zaferi'nden sonra daha da hızlandıran Türkler, yeni açtıkları bu topraklarda, kuruluşunu ve siyasî birliğini tamamladıkları Türkiye Selçukluları Devletini; daimî bir Türk ülkesi hâline getirerek, göç dalgaları şeklinde gelen Türk nüfus ve İslam dünyasından akın eden her seviye ve sınıftan insan için âdeta bir çekim merkezine dönüştürmüşlerdir.

Türkiye Selçuklularının yükselişle birlikte yeni göç dalgaları birbirini takip etmiştir. Çünkü XIII. yüzyıl başlarında Hârizmşâhlar, Karahıtaylar ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve Moğol istilâsının İslâm âlemini bir sel gibi süpürmesi sonucunda buralarda, Türkistan, Horasan, Azerbaycan, İran gibi bölgelerde ve daha pek çok memlekette halk perişan hâle düşmüş, o devirlerde her bakımdan elverişli ve yegâne sığınak yeri durumundaki Anadolu'ya gelmişlerdir. Coğunluğu önceki yaşantı tarzlarına ve kültürlerine uygun sahalara yerleşmeyi tercih etmiş, bazen de iskân politikası çerçevesinde devlet eliyle gerekli görülen yerlere yerleştirilmişlerdir.

Anadolu'ya her kesimden gelip yerleşen bu kişiler, örf âdetleri ve sahip oldukları fikirlerle mevcut siyasî ve içtimaî yapıyı tesir altına aldıkları gibi devletin sağladığı imkân ve müsamaha ortamının da katkısıyla teşekkül eden dinî-tasavvufî, sosyal ve kültürel çevreden etkilenerek yeni oluşumları tetiklemişlerdir. Bu coğrafyanın İslâmlaşmasında önemli rol oynayacak pek çok âlim, şeyh, derviş, tarikat ehli, çeşitli dinî ve fikrî cereyanın taşıyıcıları, Türkiye Selçukluları arasında bazı etnik değişmelerin yanı sıra muazzam bir fikir canlılığıyla medenî ve siyasî uyanış hareketini başlatmışlardır. Özellikle Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan ve Irak bölgesinden gelen mutasavvıf ve mütefekkirler, mensubu buldukları akımları Anadolu'ya nakletmenin yanında yeni Sünnî ve gayri Sünnî eğilimli tarikatların ve tasavvufî cereyanların doğuşunda ve gelişiminde tesirli olmuşlardır.¹

İslâm medeniyetinde tasavvuf cereyanı, buna bağlı olarak da tarikatlar ve tasavvufî faaliyetler, sosyal hayat üzerinde en fazla etki bırakanıdır. Bu bakımdan bilhassa XIII. yüzyıldan itibaren bahsedilen sebeplerle Anadolu'da hızla yayılan tasavvufî hareketler ve teşekküller, Türkiye'nin dinî- içtimaî tarihinin en önemli konularından birini teşkil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları dönemindeki Sünnî tasavvufî hareketlerin, yani Mevlevîliğin, Kâzerûniliğin ve Rifâîliğin hatta bir ölçüde Ahîliğin, bunları

¹ Bkz. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s.190vd; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s.1vd; M.H. Yinanç, *Anadolu'nun Fethi I*, İstanbul 1944, s.168vd; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (nşr. Y. Moran), İstanbul 1994, s.155; A.Y. Ocak, "Anadolu", *DİA*, III, s.113vd.

etkilemesi hasebiyle de Melâmîlik ve Yesevîliğin muhtevasının, temsilcilerinin, Sünnî eğilimi ağır basan Mâverâünnehir ve Horasan sahasındaki dinî-tasavvufî hayatla bağlantılarının, Anadolu'daki tasavvufî, iktisadî, sosyal ve kültürel faaliyetleri ile günümüze kadar uzanan derin tesirlerinin, kısaca tarihçelerinin iyi bilinmesi gerekmektedir.²

Şimdiye kadar Türkiye Selçukluları dönemindeki tasavvufî hareketlerin ve teşekküllerin bazıları ve temsilcileri hakkında yapılmış olan çalışmaların çoğunluğunda, bir veya birkaç tarikatın mümessilleri, üstünlükleri ayinleri, irşat faaliyetleri vb. konular üzerinde durulmuş, F. Köprülü'nün önemini vurguladığı hususlar ihmal edilmiştir. Bu eksikliği giderme amacından hareketle -bir bütün olarak çalışılan, pek çok tarikat, mutasavvıfı, bunların birbirleriyle, devlet ricaliyle ve halkla münasebetlerini, dinî, siyasî ve içtimaî faaliyetlerini içine alan geniş, karmaşık ve güç bir konu üzerinde yapılmış bulunan-yüksek lisans tezimizin, "Sünnî Tasavvufî Hareketler" başlıklı bölümü bu araştırmada değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A. MEVLEVÎLİK

XIII. asır Türkiyesi'ndeki dinî-tasavvufî hayatın gereği gibi anlaşılabilmesi için bu dönem, hatta uzun yıllar Osmanlı Devleti üzerinde çok büyük tesirler bırakan Mevlevîliğin bilinmesinin büyük bir önemi vardır. Çünkü Türkiye Selçukluları zamanındaki "Sünnî Tasavvufî Hareketler" içerisinde, Anadolu sahasında doğup gelişen ve geniş çevrelere bilhassa devlet adamlarına kadar ulaşıp onları etkileyebilen ilk ve en büyük tarikat, Mevlâna'nın vefatından sonra onun yaşayışı ve düsturları çerçevesinde müesseseseleşen Mevlevîliktir. Ancak Mevlevîliği anlayabilmek için de öncelikle Mevlâna'nın hayatını, felsefesini, faaliyetlerini, çeşitli tasavvufî akımlarla ve zümrelerle münasebetlerini bilmek gerekmektedir.

a. Mevlâna

Rivayetlere göre Sultânü'l-Ulema Bahâeddin Veled, oğlu Celâleddin'in de doğduğu (1207) Belh şehri halkına ve buranın hükümdarı Hârizmşâh'a darılması sonucu, ailesi ve sevenleriyle birlikte buradan ayrıldı. Devrin İslâm kültür merkezlerinde bir müddet

² Nitekim bu hususun önemine F. Köprülü, "Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki dinî şartları ve bu şartlar dâhilinde inkişaf eden tasavvuf tarikatlarının mahiyeti hakkında kısa, fakat toplu ve vazih malûmata ihtiyacımız vardır." sözleriyle (*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s.95) dikkat çekmiştir. "Hatta aslına bakılacak olursa dinî tarih nokta-i nazarından, Anadolu'daki dinî hayatın gereği gibi incelenebilmesi için Oğuz Türklerinin yayılmış oldukları bütün Suriye, Irak, Azerbaycan ve Horasan sahasındaki dinî hayatın müştereken ele alınması gerekmektedir..." ifadeleriyle de ("Anadolu'da İslâmiyet", *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S.4 (1338), s.284) nihai hedefi işaret etmiştir.

seyahat etti.³ Bir süre ikamet edip dini hizmetler yürüttüğü Lârende'den⁴ I. Alâeddin Keykubâd'ın ısrarlı davetleri üzerine ailesinden kalanlarla başkent Konya'ya geldi.⁵ Tüm kesimlerle çok iyi münasebetler kurup irşatla geçirdiği ömrünü 1231'de Konya'da tamamladı.⁶

Babasının vefatından sonra onun yolunda yürümeye devam eden Celâleddin Rûmî, mânevî terbiyesini sürdürürken⁷ hem medreselerde ders veren zâhit bir müderris, hem camilerde halka ateşli vaazlarda bulunan bir vâiz, hem de şer'î meselelerde fetva veren bir halk müftüsü oldu. Fakat 1244'te Şemseddin-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelerek Mevlâna ile karşılaşması birdenbire hayatını değiştirdi. Ancak Mevlâna'nın müritleri ve sevenleri, zikredilen faaliyetleri terk etmesine neden olan, kimliğini ve nereden geldiğini bilmedikleri bu insanın Mevlâna'yı kendilerinden koparmasını kabullenemediler. Bu yüzden büyüyen kin ve öldürme teşebbüsleri Şems'in, Konya'dan temelli ayrılmasına⁸ sebep oldu.

Şems'ten boşalan dünyasını Selâhaddin Zerkûbî ile dolduran⁹ Mevlâna, onun vefatıyla (1263) da velilik ve halifelik geçtiği Çelebi Hüsameddin ile on yıl tasavvufi sohbetlerde bulundu.¹⁰ Ebedî âleme intikal edinceye (1273) kadar da irşat faaliyetlerini sürdürdü.

-
- ³ Bkz. Eflâkî, *Menâkibu'l-Arifîn (Ariflerin Menkabeleri) I*, (nşr. T. Yazıcı), İstanbul 1986, s.91vd; Devletşah, *Tezkire-i Devletşah II*, (nşr. N. Lugal), İstanbul 1977, s.248vd; R.A. Nicholson, *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, (nşr. A. Lermioğlu), İstanbul 1973, s.1. Nitekim Bahâeddin Veled daha Bağdat'tan hareket etmeden, Belh'in Moğollar tarafından harap ve yağma edilmesi (Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.98), bu ayrılıştta Moğol istilasının da rolünün olduğunu kuvvetlendirmektedir.
- ⁴ Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr der-Menâkub-ı Hazret-i Hudâvendigâr (Mevlâna ve Etrafındakiler, Risâle)*, (nşr. T. Yazıcı), İstanbul 1977, s.22; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.96vd; Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns*, İstanbul 1980, s.514; M. Önder, *Gönüller Sultanı Hz. Mevlâna*, Konya 1961, s.8
- ⁵ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.22; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.100vd; Lâmiî Çelebi, *a.g.e.*, İstanbul 1980, s.514. Tarih vs. farklılıklarının değerlendirilmesi için bkz. H. Ritter, "Celâleddin Rûmî", *İA, III*, s.53vd; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.33vd. (değerlendirme kısmı)
- ⁶ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.22vd; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.102vd; B. Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, (nşr. F.N. Uzluk), İstanbul 1963, s.35vd; R.A. Nicholson, *İslâm Sûfîleri (The Mystics of Islam)*, (nşr. M. Dağ - K. Işık vd), Ankara 1978, s.16
- ⁷ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.116vd,123vd; M. Önder, *Gönüller Sultanı*, s.19vd.
- ⁸ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.118vd, s.131vd; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.131,133; Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.99vd; Ritter, "Celâleddin Rûmî", s.53
- ⁹ R.A. Nicholson, *Mevlâna*, s.19. Zerkûbî için bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.156vd,210,251; *a.g.e. II*, s.94vd,106vd,125,148vb.
- ¹⁰ Eflâkî, *a.g.e. II*, s.141vd. Ayrıca baba ve dedelerinin Anadolu'da Fütüvvet erbabının liderleri olmasına rağmen Çelebi Hüsameddin'in, Mevlâna'yı ve çevresini tercih ettiğini (*a.g.e. II*, s.124vd) göz önünde bulundurmak lâzımdır.

1. Mevlâna'nın Hususiyeti ve Faaliyetleri

XIII. yy.da Anadolu'ya taşınan fikirlerin ruhlarda meydana getirdiği istikrarsızlığın ve sürüp giden savaşların huzursuzluğu içinde perişan ve bezgin insanlığa Mevlâna, yeni bir manevî âlem ve tarif edilemez bir mutluluk sunmuş, kitleleri tesiri altında bırakmıştır. O, fikirleriyle, şiirleriyle, semâ'ı ve musikisiyle susamış gönüllere rahmet pınarları akıtmıştır. Onun gerek telkinleri gerekse diğer din ve mensuplarına karşı hoşgörülülüğünün neticesinde bazı Hıristiyanların hatta papazların bile İslâmı kabul ettikleri¹¹ bir gerçektir.

Mevlâna'da hâkim unsur tasavvufudur ve şairliğinden ziyade mutasavvıflığı ile temayüz etmiştir. Gerçek bir "sofi"dir fakat diğer sofilere benzemez. Futâ ve hırka giymekle sofi olunamayacağını, saltanat ve debdebe hevesinin dervişlerin gönüllerine ağırlık vereceğini,¹² hayaller ve makamlarla uğraşmamalarını tavsiye ederek müritlerini fakirliğe teşvik ve dünya heveslerinin arkasında dolaşmamaya davet etmiştir. Kendisi de "Köy ağası gibi buğday başakları biçmediğini, kazanç peşinde koşmadığını, vakıf (arपाल) sevdasıyla vakfın kölesi olmadığını" söylemiştir.

Çoğu zaman yüksek tabaka ile görüşmeyi reddetmesine rağmen etrafındaki Müslüman veya Hıristiyan çeşitli sınıflardan oluşan insanlardan ayrılmamış ve onlarla beraber olmayı sevmiştir.¹³ Diğer mutasavvıfların çoğundan farklı olarak kadınlara da ayrı bir önem vermiş, hatta bazen kocaları ile araları açılanların barışmalarını sağlamıştır. Bu yüzden kadınlardan, hatta devlet büyüklerinin eşlerinden kendisini seven pek çok mürîdesi olmuştur.¹⁴ O ise tüm bunlara rağmen tevazudan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Nitekim Ilgın kaplıcasında, Mevlâna gelecek diye oradan çıkarılan cüzamlı, hastalıklı insanların gönlünü almak üzere onlarla beraber tekrar suya girmiş,¹⁵ semâ' yaparken kendisine çarpan sarhoşa kızan müritlerine sitemler etmiş, hatta Mevlâna'nın

¹¹ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.157,228,274,327,334,374; Eflâkî, *a.g.e. II*, s.115,155; B. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.192vd; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s.342

¹² Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Rubâiler II*, (nşr. N. Gençosman), İstanbul 1994, s.280,304,318

¹³ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.164vd,217,262,317; Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.194; Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul 1985, s.219vd.

¹⁴ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.179,260,282,307vd; Eflâkî, *a.g.e. II*, s.115,132vd; A. Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.212vd. Ayrıca Mevlâna'nın eşi Kirâ Hatun'un da şehrin ulu kişilerinden ve hatunlarından inananları ve müritleri vardı (Eflâkî, *a.g.e. I*, s.113vd). Yine Mevlâna'nın torunlarının, yani Sultan Veled'in Abide ve Arife adlı kızlarının da keramet ve velilik sahibi oldukları için kadınlardan pek çok mürîdi bulunmaktaydı (Eflâkî, *a.g.e. II*, s.250).

¹⁵ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.86; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.262

geçmesi için kaldırımda yatan köpeği kaldırdıklarından dolayı arkadaşlarına kızmış, hiçbir yaratılmışın kendisi yüzünden incinmesine razı olmak istememiştir.¹⁶

Tabiatıyla Mevlâna'nın bu herkesi cezbeden hâl, hareket ve yaklaşımları karşılıksız kalmamıştır. "Şeyhlik ve pirlık davası gütmenden kurduğu sevgi çemberi", tasavvufî yolu ve bütün dünya edebiyatına mal olan ve dünya dillerinden pek çoğuna çevrilen eserleri, özellikle de Mesnevîsi; XIII. yüzyıl Türkiyesi'nin maddî ve manevî hayatını nasıl tesiri altına almış, susamış gönüllere âb-ı hayat ve kurtuluş reçetesi olmuşsa, onun bıraktığı etkiler her gün biraz daha artarak yankılanmaya devam etmektedir.¹⁷

2. Mevlâna'nın Devlet Ricaliyle Münasebetleri

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları başta Türkmenler olmak üzere her kesimden gelen ahalinin yanında şeyhlere ve dervişlere de mekân olmuş, Türkiye Selçuklu Sultanları bu şahıslara hüsnü kabul ve hürmet göstererek yerleşmelerini, dine, devlete ve millete hizmet etmelerini temin etmişlerdir.

I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra içerideki veraset kavgaları, Moğol istilâsı vb. sıkıntılar Anadolu'nun siyasî hâkimiyetini, huzur ve güvenliğini bozmuştu. Sosyal düzenin kaybolduğunu gören ve sürekli karışıklıklardan bıkip ezilmiş olan halk, en azından ahiret mutluluğunu temin için tekkelere ve şeyhlere yönelmekten başka çare bulamamıştı. Bu arada hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışan sultanlar da bu genel temayüle uyararak, şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzundan istifade için ülkelerinin her tarafında yaptırdıkları ve zengin vakıflar ayırdıkları tekkeler ve zaviyelerle ciddiyetle ilgilenmişlerdi.¹⁸ Zaten ileri gelen zenginlerin, devlet büyüklerinin ve bizzat sultanın, birer tarikat şeyhine intisap etmeleri tabî ve sevap sayılmaktaydı.¹⁹ Bu yüzden eskiden beri âlimlere, din büyüklerine ve tarikat pirlilerine sevgi saygı gösteren Selçuklu Sultanları, muasırları olan Mevlâna'ya da hürmeti âdeta borç bilerek, imkân ölçüsünde hizmetine koşmuşlardır.²⁰

Eflâkî'ye göre Bahâeddin Veled'e büyük hürmetler gösteren I. Alâeddin Keykubâd'ın bu saygı ve bağlılığı Mevlâna'ya karşı da devam ettiğinden Sultan, sefere çıkacağında veya önemli bir hadiseyle karşılaştığında manevî himmet ve destek istemiş, devlet ricali ile beraber henüz pek genç olan Celâleddin-i Rûmî'nin katıldığı düğün ve

¹⁶ Sipehsâlâr, a.g.e., s.74,87,107; Eflâkî, a.g.e. I, s.271

¹⁷ Mesnevî I, Önsöz kısmı; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.218vd; K. Yayıllı, *Mevlâna'da İnanç Sistemi*, İstanbul 1975, s.91vd; Ö.R. Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul 1948, s.123; R.A. Nicholson, *Mevlâna*, s.24vd; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s.342

¹⁸ F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.204; M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I*, İstanbul 1995, s.40vd.

¹⁹ M. Akdağ, a.g.e. I, s.272; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.218

²⁰ Devletşah, a.g.e. II, s.250; B. Fûrûzanfer, a.g.e., s.182,194

merasimlere iştirak ederek O'na "anlatılmayacak kadar" saygı göstermiştir.²¹ Eflâkî'nin rivayetleri mübalâğalı sayılsa bile Sultan hakkında diğer kaynakların buna benzer²² verdikleri haberler²³ de anlatılanları teyit etmektedir.

Nitekim devlet erkânından gördüğü saygı ve destek günden güne artan Mevlâna, II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237–1246) tarafından vakfiyesine şahit olarak götürülmüş ve ismi birinci sırada kaydedilmiştir.²⁴ Bu hadise de mutasavvıfların Selçuklu Türkiye'sindeki tesirlerini, dolayısıyla Mevlâna'ya verilen değeri, hatta onun şahsî nüfuz ve itibarını sultanın da değerlendirmeye gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

II. İzzeddin Keykâvus ise başlangıçta Mevlâna'nın nüfuzunu kabullenmek istememiş, sonradan devlet adamlarıyla birlikte ziyaretine gitmiş fakat görüşme isteği reddedilmiştir. Bir başka ziyaretinde de yine iltifat görmemiş, öğüt isteyince azarlanmış ancak daha sonra Mevlâna gönlünü alıp teselli etmiştir.²⁵

Sarayında bütün şeyhleri ve büyükleri bir araya getirip toplantılar tertip eden ve Mevlâna'yı da davet eden IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1262–1266)'a "oğul ve mürit" diye hitap etmesine rağmen gönderdiği beş kese "sîm-i sultanî" yi, "Dünya malı öldürücü bir zehirdir ve herkes de bu para için dövüşüyor." diyerek kabul etmeyip dışarı attırılmıştır. Yine aynı Sultan, Moğollara karşı koyma istişaresine Aksaray'a davet edilince hayır duasını almak üzere Mevlâna'ya gelmiş, "gitmesen iyi olur" tavsiyesini dinlememiş ve şehit edilmiştir. Haberi işiten Mevlâna üzüntüsünden naralar atıp gıyabî cenaze namazını kıldırarak mağfireti için dualar etmiştir.²⁶

Konya artık bu çağda devletin sadece payitahtı değil aynı zamanda dinî merkezi durumuna gelmiştir. Şehrin simgesi hâline gelmiş olan Ayîn-i Mevlevî'nin ise

²¹ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s. 112vd,243vd.

²² Mesela Moğol istilâsı öncesinden kaçan Hârizmlilerle Anadolu'ya gelen ve 1220 dolaylarında Elbistan havalisine yerleşen bir Türkmen babası olan Dede Garkın, kısa zamanda büyük şöhret kazanmış, Keykubâd veziri ve diğer yakın adamlarıyla ziyaretine gelerek, şeyhe on yedi pare köy vakfetmişti. Bkz. Elvan Çelebi, *Menâkibu'l Kudsiyye Fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, (nşr. İ.E. Erünsal - A.Y. Ocak), İstanbul 1984, b.101–102, s.XLIVd; A.Y. Ocak, *Babâiler İsyanı*, İstanbul 1980, s.91vd.

²³ Bkz. İbn Bibi, *el-Evâmiri'l-Alâ'iyye Fî'l-Umuri'l-Alâ'iyye*, (nşr. A.S. Erzi), Ankara 1956, s.226vd; Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, (nşr. O. Turan), Ankara 1944, s.33; Lâmiî, *a.g.e.*, s.514vd; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme II*, (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977, s.152vd; Devletşah, *a.g.e. II*, s.250,256; Oruçbeğ, *Tevârih-i Al-i Osman: Oruç Beğ Tarihi*, (nşr. Atsız), İstanbul 1972, s.27vd.

²⁴ R. Yinanç, "Mevlâna'nın Şahidlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev Vakfiyesi", *Mevlâna, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları*, (nşr. F. Halıcı), Konya ?, s.68vd.

²⁵ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.218,317; *II*, s.108vd; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.221. Mevlâna'nın bu tavırlarında, Sultanın döneminin (1246 ile 1262 yılları arasında II. Alâeddin Keykubad ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile müstakil ve müşterek olmak üzere); saltanat mücadelesiyle geçmesi ve siyasi birliğin olmayışı, Hıristiyan dayılarıyla zevk ve eğlence ile günlerini geçirmesi ve halkın memnuniyetsizliği (O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.466vd,488vd) de etkili olmalıdır.

²⁶ Bkz. Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.87vd; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.161vd,288vd; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.222.

yöneticilerin çoğu üzerinde büyük tesiri bulunmaktadır. Bilhassa Emir Muineddin Pervane, sultanı, diğer devlet büyüklerini ve şehrin ileri gelenlerini sık sık evinde veya sarayda toplayarak, Mevlâna'nın katıldığı semâ' meclisleri tertipleyip hürmet ve hizmette canla başla çalışmakta, O'nun memnun ve mesrur olması için gayret etmektedir.²⁷ Buna rağmen ileri gelen emirlerle beraber Mevlâna'nın ziyaretine giden vezir Pervane'yi, sultana da yaptığı gibi bazen görüşmeye kabul etmemektedir. Ama "Eğer onlara da bizim tarafımıza yol vermiş olsak, sohbetimize susamış olan dostlara yer kalmaz. Emirler ve dostlar kendi hâlleri ve halkın işleriyle meşgul olsunlar, gerekirse biz gider kendilerini görürüz." diyerek²⁸ gönlünü almayı da ihmal etmemektedir.

Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın karısı Gömeç Hatun gibi Pervane'nin "seçkin ve verdiği karardan dönmeyen karısı Gürcü Hatun" da Mevlâna'nın muhipleri ve has müritleri arasında yer almaktadır. Sadece bu hususun dikkate alınması dahi O'nun devlet kademesi üzerindeki etkisinin ve nüfuzunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Sayılanların dışında devletin üst düzey yöneticilerinden Sahib Fahreddin, Celâleddin Müstevfî, Emîneddin Mîkâil, Tâceddin Mûtez, Hatîroğulları, Melikü's-Sevâhil Bahâeddin Caca'nın oğlu Nûreddin ve Mecdeddin Atabek vb. gibi şehrin emirleri hep birden Mevlâna'nın ziyaretine gelmiş, medresede bile yer kalmamış, o da sohbetleriyle onları irşat ve mest etmiştir.²⁹

Tabiatıyla Mevlâna'nın devlet adamlarıyla münasebetleri sadece ziyaretlerle sınırlı değildir. Nitekim kendisine sığınan bir katilin yalvarması üzerine Pervane'ye mektup yazıp kan parasını da kendisine ödeterek bağışlanmasını sağlamıştır. Yine Mevlâna'nın sevenlerinden olan bir memur, devir teslim esnasında açık vermiş, ödemeye gücü yetmeyince çoluk çocuğuyla Mevlâna'ya müracaat etmiştir. O da iki defa Pervane'ye mektup yazarak meseleyi hallettirmiş, hatta pusuladaki iltifatlardan pek memnun olan vezir çeşitli hediyeler göndermiştir. Konya'da bir olaya karışan halk, kurtulmak için on bin dinar vermeye razı oldukları belâdan, Mevlâna'yı Pervane'ye karşı vasıta ve şefaatchi yaparak kurtulmuştur. Tabii ara sıra Pervane de "Konya'nın ileri gelenlerinin Mevlâna'dan vaaz dinleme arzularını", oğlu Sultan Veled vasıtasıyla isticram etmiştir.³⁰

²⁷ Ara sıra Pervane'nin tertiplelediği bu meclislerde, şahsi hataların yanı sıra ulema arasındaki nüfuz mücadelesinin de tesiriyle, katılanlardan birisinin veya vezirin kendisinin bazı huzursuzluklara sebep olduğu, sonra oradakilerden birinin gayretiyle hadisenin tatlıya bağlandığı da görülmektedir. Bkz. Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.90; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.138vd,185,238, 262vd; B. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.182vd.

²⁸ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.217,242

²⁹ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.155,260,307

³⁰ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.166,171,198

Hayır eserleri yaptırmaktaki cömertliğiyle şöhret kazanan “velî yaratılışlı, temiz karakterli, hayırları ve sadakaları herkese ulaşmış bir kimse” olan Celâleddin Karatay’ın da Mevlâna ile çok iyi ilişkiler içinde olduğu, Mevlâna’nın; “dostumuz” diye müritleriyle beraber Karatay’ın vefatından (1254) sonra türbesini ziyaret etmesinden³¹ anlaşılmaktadır.

Aynı vasıfları haiz “Ebü'l-Hayrât” Sahib Fahreddin Ali de müritlerini sevmemekle beraber Hüdavendigâr’ı takdir ettiğinden ziyaret etmiştir. Mevlâna fazla ilgilenmemişse de Celâleddin-i Rûmî’nin ölümünden sonra Sahib, Sultan Veled ve Çelebi Hüsmeddin’in günlünü almaya çalışarak hizmetlerde ve ihsanlarda bulunmaya devam etmiştir.³²

Bu misallerden bazı sonuçlar çıkarılacak olursa, her ne kadar Türkiye Selçukluları yöneticilerinin Mevlâna’nın müridi olduklarını, bir Mevlevî kaynağı olan Eflâkî dışında başka kaynaklardan tasdik zor ise de İbn Bibi, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Anonim vs. gibi devrin siyasî bilgiler ağırlıklı diğer kaynakları da bahsi geçenlerin faziletlerini, medrese âlimlerine ve tasavvuf ehline karşı hüsnü muamelelerini teyit etmektedir. Dolayısıyla Mevlâna’nın, dönemin idarecilerinin ekserisiyle güzel ve seviyeli bir diyalogu, karşılıklı sevgi saygı ve hürmete dayanan iyi ilişkilerinin olmaması için de bir sebep yoktur. İlimin izzetini korumakta selefleri gibi davranan ve kimseden bir şey istemeyen Mevlâna da sıkıntıda kalıp kendisine başvuran kişilerin çoğu zaman yüzlerine duramadığı için³³ devlet adamlarına müracaat etmektedir.³⁴

b. Mevlâna’nın Etkilendiği Mutasavvıflar ve Dönemindeki Tasavvuf Ehliyle Münasebetleri

Mevlâna’nın etkilendiği akımların başında şüphesiz Sünnî temayülü daha fazla olan Horasan ve Türkistan sahasında doğup gelişen ve farklı yollarla Türkiye’yi de tesiri altına alan tasavvuf hareketleri gelmektedir. Mevlâna’da babası ve babasının halifesi Seyyid Burhaneddin vasıtasıyla özellikle de Şems’in etkisiyle, aşk ve cezbeyle dayanan Horasânîlerin (Melâmîlerin) tesirlerini görmek mümkündür. Bu aşk ve cezbe, adamı kendinden geçirip mistik hülyalara daldıran bir cezbe değil, ferdiyetinden geçirip insanlara ve kâinata yayan bir cezbe idi. Mevlâna, burada bahsedilen aşk ve cezbeyle beslenen, musiki ve semâ’la gelişen ve âdeta herkesi kendine çeken yolunu, zikredilen şahısların etkisiyle belirlemiş olmalıdır.³⁵

³¹ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.199,204vd; O. Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III”, *Belleten*, XII/45 (1948), s.73

³² Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.153vd,347,372vd.

³³ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.222 vd.

³⁴ Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Mektûbât: Mevlâna’nın Mektupları*, (nşr. F.N. Uzluk), İstanbul 1937, s.68vd. (61. Mektup) Aynı konu için örnek olmak üzere bkz. s.14,47,48,56,61,91,133,144vb. mektuplar

³⁵ A. Gölpınarlı, *Mevlâna’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 21,185vd.

Mevlâna'nın hayatında belki en fazla tesiri bulunan Şemseddin-i Tebrîzî, Tebrîz şehrinde sepet ve zembil örücüsü, velîlikte ve gönül sırlarını bilmede zamanının gözdesi, Ebu Bekr-i Tebrîzî'nin müridi idi.³⁶ Fütüvvet erbabından da olan Ebu Bekr, belki de bir Kalenderî şeyhi idi. Belki de Melâmetî neşvesini haiz bir er, klasik sofilerden ve tarikat erbabından farklı olan Şems'in etkiyle Mevlâna'nın bir takım törenleri³⁷ hâl ve hareketleri yanında şiirlerinde -genel hatlarıyla, içinde bulunduğu toplumun düzenine muhalefet ederek dünyaya önem vermeyen ve bu düşünce şeklini yaşayışıyla gösteren bir tasavvuf akımı olan- Kalenderîliğe ve Kalenderler'e ait birçok beyite de rastlanılmaktadır.³⁸ Dolayısıyla kısaca bahsedilen bu etkilerin izleri zaman zaman dönemindeki tasavvuf erbabıyla münasebetlerinde de tespit edilebilmektedir.

Mevlâna'nın şöhreti, Konya sınırlarını aşmış, ülkeleri içine almıştı. Onun adını duyan herkes ziyaretine koşmuş, sıkıntısını halletmek veya imtihan etmek için yüzünü görmeye gelmişti. Bu yüzden Konya'da yaşayan yahut buraya gelip giden şeyhlerden ve bilginlerden birçoğu ile de görüşüp sohbet etmiştir. Mevlâna'nın şöhreti ve nüfuzu, onun yolunun ve yönteminin diğer tarikat şeyhlerinden farklı olması, bazı kesimlerin kavramakta güçlük çektiği coşkunculuklarla aşk dolu hayatı, onunla diğer mutasavvıflar ve fakihler arasında birtakım anlaşmazlıkları ve uyumsuzlukları ortaya çıkarmıştır.

1. Sadreddin Konevî İle İlişkileri

O dönem için Mevlâna'ya, sonradan da Anadolu'da kurulan birçok tarikata ciddi rakip olabilecek tek tarikat, Muhyiddin Arabî'nin (Öl.1240) kurup oğulluğu Sadreddin Konevî'nin (Öl.1274) temsil ettiği Ekberîyye tarikatıydı.³⁹ Aralarında Muineddin Pervane, Hatfiroğlu, Meceddin Atabek, Celâleddin Müstevfi, Şerafeddin Musulî gibi emirler ve beylerin de bulunduğu seçkin bir topluluğun, Sadreddin'den ders aldığına dair F.N. Uzluk'un neşrettiği vesika,⁴⁰ O'nun ilmî dirayeti yanında nüfuzunu da anlatmaya yeterlidir.

³⁶ Eflâkî, *a.g.e.* I, s.131

³⁷ Mevlevîlikteki saç, bıyık ve sakaldan, kaşlardan veya iki kaşın ortasından makasla birkaç kıl kesmek suretiyle yerine getirilen tören gibi. Bu husus ve konu çerçevesindeki tartışmalar için bkz. A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.64vd; A. Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.187; B. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.207vd; Fr. Babinger, "Anadolu'da İslâmiyet", *Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/3 (1922), s.197vd; F. Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", s.389-390 not 3

³⁸ Meselâ bkz. *Rubbâîler I*, s.153, beyit 751; *Rubbâîler II*, s.183 beyit 899

³⁹ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.10; M. Uzunpostalcı, "Şeyh Sadreddin Konevî'nin Vasiyyeti", *Selçuk Dergisi*, I. *Sadreddin Konevî Özel Sayısı*, S.4 (Ocak 1989), s.41; M. Önder, *Gönüller Sultanı*, s.104

⁴⁰ *Mevlâna'nın Mektupları*, s.16-20. Bu vesikada Mevlâna'nın isminin bulunmadığını ve ismi geçen şahısların Mevlâna'nın sohbetlerine de katılarak iltifat gördüklerini (Eflâkî, *a.g.e.* I, s.155) ilâve etmeliyiz.

Pervane ile konuşurken, “Her gün yarım dinar alan Mevlâna’nın müritlerinin buna ihtiyacı yoktur, bunun fakirlere verilmesi gerekir.” diyen Sadreddin için daha sonra Mevlâna’nın; “Şeyhin masrafları çoktur, padişahlara yaraşır bir şekilde geçiniyor. Bizim dostlarımıza hiçbir şey lazım değildir. O dinarın da Sadreddin’in mutfağına verilmesi uygundur.” demesi⁴¹ ayrıca Pervane’nin evinde bir toplantı esnasında, Mevlâna’dan imamlık yapması istenince, “Biz abdallardanız, nerede olursa oturur kalkarız. İmamlığa tasavvuf ehli ve sabit kadem insanlar yaraşır.” diyerek Sadreddin’i imamlığa geçirip kendisinin de uyması⁴² dikkatle tetkik edilirse, aralarındaki farklılık noktaları kolayca anlaşılabilir.

Sadreddin Konevî’nin şeyhi Muhyiddin-i Arabî’nin torunları için I.Gıyâseddin Keyhusrev tarafından Kayseri’de yapılan vakfiyeye Mevlâna’nın şahitlik için gitmesi⁴³ ayrıca Sadreddin’in, Mevlâna’nın cenaze namazını kıldırması veya buna teşebbüs etmesi,⁴⁴ aralarında büyük ayrılıklar ve düşmanlıklar olmadığını göstermektedir. Nitekim her ikisi de birbirlerinin meclislerinde bulunmuşlar, ziyafetlere, dinî merasimlere katılmışlar ve birbirlerini taltif etmişler, gerekli saygı ve hürmeti makam ve seviyelerine yakışacak şekilde göstermekten kaçınmamışlardır.

H.Z. Ülken’in ifadeleriyle, XIII. asırda etki bırakan iki önemli şahsiyetten birisi, Türkiye klasik tasavvufunda -zühd ve takva anlayışının ağır bastığı- Mağrib tesirlerini (Vahdet-i Vücut) temsil eden ve onu Anadolu fikrî tarihinde bir cereyan haline koyan Sadreddin Konevî; diğeri ise İlâhî aşk ve cezbeyle dayalı Meşrik tesirlerini Anadolu’ya getirip yoğunlaşarak yeni bir tasavvuf cereyanı açmış olan Mevlâna’dır. İki de ileride yetişecek büyük Türk mutasavvıflarına rehberlik etmiş ve Türk tasavvufunun ana hatlarını çizmek suretiyle belirleyicilik vazifesini görmüşlerdir. Bunlardan sonra gelenler artık nazarî sahada hazırlanmış ve işlenmiş bu zemin üzerinde yürümekten başka bir şey yapamamışlardır.⁴⁵

2. Mevlâna İle Yunus Emre’nin Münasebetleri

XIII. yüzyılda Türkiye’ye gelen pek çok Horasan Ereninden birisi⁴⁶ olan Yunus’un, yaşadığı dönem, kabrinin yeri ve tarihî şahsiyeti hakkında çeşitli görüşler ileri

⁴¹ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.314

⁴² Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.372; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.235; M. Demirci, “Sadreddin Konevî ile Mevlâna Celâleddin’in Münasebetleri Hakkında”, *Selçuk Dergisi, I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı, S.4* (1989), s.62

⁴³ R.Yinanç, *a.g.m.*, s.70.

⁴⁴ Bkz. Aksarâyî, s.91vd,119; Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.114; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.270; *a.g.e. II*, s.43; M. Demirci, *a.g.m.*, s.68

⁴⁵ *Türk Tefekkürü Tarihi II*, İstanbul 1934, s.93vd; K. Yaylalı, *a.g.e.*, s.132vd.

⁴⁶ A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s.66,148

sürülmüştür.⁴⁷ Onu herkesin kendisine, meslek, meşrep veya memleketine mal etmeye çalışması bile şöhretini ve tesirlerini göstermeye kâfidir.

1238–1320/1321 yılları arasında yaşayan Yunus Emre'nin, genç iken Mevlâna ile görüştüğü,⁴⁸ o zamanlarda Anadolu'nun en önemli ilim merkezlerinden olan Konya'da tahsil yaptığı, büyüklerin ve eşrafın da katıldığı sohbet meclislerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Mevlâna'nın feyzine nail olduğunu Dîvânında bu şekilde belirten Yunus Emre, O'nun Mesnevîsi ve Dîvân-ı Kebiriyle de meşgul olmuştur. Çünkü Mevlâna'nın mazmunlarını bazen aynen, bazen de tasarruf ederek kullanır. "Din ü milletten geçer ışk eserinden duyan / Mezheb ü din mi seçer kendüyi yoğa sayan." sözlerinde ve Dîvânının pek çok yerinde rastlanan aşk, aynen Mevlâna'da olduğu gibi onda da müşahede edilmektedir. Sadî'den tercümeler yapacak kadar Farsça bilen Yunus'un, Mevlâna ile meşgul olmaması herhalde mümkün değildir.⁵⁰

Hayatında Mevlâna ile görüşüp sohbet eden, kendisinden feyiz aldığı için candan seven ve öven, eserleriyle ciddi bir şekilde meşgul olduğu için tesirlerini Dîvânında da gösteren Yunus Emre; "Fakîh Ahmed Kutbuddîn Sultan Seyyid Necmüddin / Mevlâna Celâlüddîn ol Kutb-ı Cihân kânı."⁵¹ Yine "Gönye (Konya) şehrinde yatur ol iki Sultan kânı."⁵² mısraı ile Mevlâna'yı, hocasıyla birlikte hasret ve hürmetle anmaktadır.

Mevlâna'ya isnat edilen "Merâtib-i mâneviyyeden hangisine terakkî eyledim ise şu Türkmen kocası Yunus önüme çıktı." sözü târihî bakımından ispatlanamamakla birlikte,

⁴⁷ Bkz. F. Köprülü, *a.g.e.*, s.257vd; Yunus Emre, *Risâlat al-Nushîyya ve Dîvan*, (nşr. O. Oğuz; Önsöz, Lügat, Açıklama: A. Gölpınarlı), İstanbul 1965, Önsöz kısmı; İ.H. Konyalı, *Karaman Tarihi*, İstanbul 1967, s.373vd; M.C. Ş. Tekindağ, "Yunus Emre Hakkında Araştırmalar", *Bellekten*, XXX/117 (1966), s.59vd; A.S. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I, Yunus Emre Hakkında Bir Vesika", *Bellekten*, XIV/53 (1950), s.85vd; C. Anadol, *Yunus Emre*, İstanbul 1993, s.3vd.

⁴⁸ Dîvânındaki "Mevlâna sohbetinde saz ile işret oldı / Arif ma'niye taldı çün biledür ferişte" beyti (s.XIV, 121 metin, 168a; Ş. Tekindağ, *a.g.m.*, s.76; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s.71,98) O'nunla semâ meclisinde bulunduğunu gösterdiği gibi karşılaşmasını da "Mevlâna Hudâvendigâr bize nazar kılalı / Anun görklü nazarı gönlümüz aynasıdur." beytiyle (*Risâlat al-Nushîyya ve Dîvan*, s.XIVvd,161; A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.98vd; Ş. Tekindağ, *a.g.m.*, s.76) anlatır. Onun görklü nazarının, gönlünün aynası olduğunu öğünerek belirtir.

⁴⁹ Bkz. *Risâlat al-Nushîyya ve Dîvan*, s.XIIIvd; Ş. Tekindağ, *a.g.m.*, s.76; M. Önder, *a.g.e.*, s.104vd.

⁵⁰ F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.312vd; A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.98vd.

⁵¹ Bkz. *Risâlat al-Nushîyya ve Dîvan*, s.XIV; Ş. Tekindağ, *a.g.m.*, s.76vd.

⁵² Ş. Tekindağ bu son bilgiyi ve daha pek çok beyti, A. Gölpınarlı'nın genişçe bir önsöz yazıp O. Oğuz'un da neşrettiği "Yunus Emre Dîvânı'ndan daha eski ve daha doğru" olduğunu söylediği, Karaman'da bulunduğu Dîvân'a başvurarak vermektedir. İşte bu "ol iki Sultan" lafzı ya okunamadığından ya da ilgilenenler tarafından tahrif edilerek "on iki Sultan" şeklinde şimdiye kadar okunmaktaydı. Oysa ki bizim bulduğumuz bu Dîvanda açıkça "ol iki Sultan" yazmaktadır." diye (*a.g.m.*, s.73vd) oldukça karmaşık ve önemli bir hususu aydınlatmaktadır.

mutasavvıflar arasında Yunus'a verilen değeri⁵³ ve Mevlâna ile münasebetlerini göstermesi bakımından ilgi çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Yunus Emre'nin Dîvânında, Hacı Bektaş'dan hiç bahsedilmemesine rağmen Mevlâna'dan bahsedilmektedir.⁵⁴ Sonuç olarak söylemek gerekirse Yunus Emre, "Muhyiddin Arabî ve şakirtleriyle Mevlâna'nın yaydığı, geniş ve serbest telâkkileri tamamıyla kendine mal etmiş, ruhen mutasavvıf, büyük ve çok samimi, sanatkâr bir şahsiyettir. Kendisine kadar ulaşip etkileyen tasavvuf esaslarını ve eserlerini, sade bir dil ile halk arasında kuvvetle yaymayı ve yaşatmayı başarmış, birçok sahada tesirleri günümüzde de devam eden nadir mutasavvıf şairlerden birisi olmuştur."⁵⁵

3. Diğer Mutasavvıflar ve Tasavvufî Zümrelerle Münasebetleri

Şüphesiz Mevlâna'nın faaliyetleri ve münasebette bulunduğu mutasavvıflar bunlardan ibaret değildir. O, büyük bir kısmı Mâverâünnehir ve Horasan'dan olmak üzere değişik sebep ve yollarla Türkiye'ye taşınıp Anadolu'nun dinî-tasavvufî tarihinde çok önemli tesirler bırakan tasavvuf akımları, dolayısıyla da bunların temsilcileri veya müntesipleri ile çeşitli şekillerde temasları olmuştur.

Sühreverdî tarikatı mensuplarından olan Evhâdeddin Kirmânî (Öl.1237)'den, Muhyiddin-i Arabî ders ve feyiz almış olduğundan, hem bu yolla hem de Şam'da İbnü'l-Arabî'nin talebesi olduğu için Sadreddin Konevî;⁵⁶ Kirmânî'nin seccadesinin kabrine yayılmasını vasiyet etmiştir.⁵⁷ Bu vasiyetin yanı sıra başka kaynaklar da Evhâdeddin'in, Türkiye'ye 1204–1205 yıllarında talebesi, damadı, halifesi ve Anadolu'daki bütün esnaf örgütlerinin pîri Ahi Evren ile birlikte gelip yerleştiğini ve zaman zaman Konya'ya uğradığını göstermektedir.⁵⁸ Mevlâna ile görüşüp görüşmediğine dair açık bir bilgi yoksa da birbirlerinden haberdar oldukları,⁵⁹ ancak Mevlâna'nın da Şehâbeddin Sühreverdî gibi istismara çok müsait olan bazı âdetleri⁶⁰ sebebiyle onu sevmediği ve kızdığı⁶¹ anlaşılmaktadır.

⁵³ F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.279vd; *Risâlat al-Nushiyya ve Dîvan*, s.XXXIV; H. Mazioğlu, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Şairler", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s.311

⁵⁴ *Risâlat al-Nushiyya ve Dîvan*, s.XIVd.

⁵⁵ F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.326,331vd; Ş. Tekindağ, *a.g.m.*, s.82vd; H. Mazioğlu, *a.g.m.*, s.310vd.

⁵⁶ Lâmiî, *a.g.e.*, s.659vd; R. Ayvalli, "Sadreddin Konevî'nin İlmî Şahsiyeti", *SD, I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı*, S.4 (1989), s.94vd.

⁵⁷ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.235; M. Uzunpostalcı, *a.g.m.*, s.41

⁵⁸ R. Ayvalli, *a.g.m.*, s.96; M. Bayram, *Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993, s.29vd.

⁵⁹ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.237

⁶⁰ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. I*, s.314vd. Onun güzellik seyretme tutkusunu Molla Cami de "Şeyh Ahmed Gazâlî ve Fahreddin Irakî de Evhâdeddin gibi (erkeklerdeki) zahiri güzelliği seyretmeye düşkün idi. Bunlar Allah'ın Cemalinin, güzel yüzlü insanlarda daha iyi anlaşılabilirliğini düşündüklerinden bunu yaparlardı." diyerek (Lâmiî *a.g.e.*, s.660) tasdik etmektedir. Hatta bu

Oysa Kirmânî gibi “cemal-perestlik”le tanınan ve Şehâbeddin Sühreverdî tarafından terbiye ve tecziye için Hindistan’a gönderilmiş olan Fahreddin Irakî (Öl. 1286)ye,⁶² yanına sık sık gidip gelen Pervane Tokat’ta bir hânîkâh yaptırıp şeyh tayin etmiş, aynı zat; Mevlâna ile birlikte semâ’ meclisinde bulunmuş, görüşmüş, hatta hânîkâh’ı Pervane, Mevlâna’nun müsaadesiyle yaptırmıştır. Irakî de ölümünden sonra Mevlâna’yı daima, “Hiç kimse onu gerektiği gibi anlayamadı. O bu dünyaya garip geldi, garip gitti.” diye anmıştır.⁶³

Moğol istilâsı sebebiyle Hârizm’den Anadolu’ya gelmiş olan ve Necmeddin Dâye lâkabı ile tanınan Necmeddin Râzi (Öl.1256), Necmeddin Kübrâ halifelerinden bir şeyh idi. Sadreddin Konevî ve Mevlâna ile çok yakın ve samimi bir dostlukları vardı.⁶⁴ Bu güzel münasebetlerde Bahâeddin Veled’in Necmeddin Kübrâ halifelerinden kabul edilmesinin⁶⁵ de rolü olmalıdır. Nitekim Eflâkî’nin verdiği haberler⁶⁶ de Necmeddin Dâye ile Mevlâna’nın arasının iyi olduğunu göstermektedir.

Haydarîliğin kurucusu Kutbeddin Haydar’ın saygın halifelerinden ve Mevlâna’nın da sevenlerinden olan Hacı Mübarek Haydarî’nin, Vezir Tâceddin’in “Dârü’z-Zâkirîn” adı verilen medresesine şeyh tayin edilmesi üzerine posta oturtma törenine Mevlâna da katılmış ve semâ’ etmiştir. Hüdâvendigâr’ın ölümü gününde, Konya’daki Kalenderlerî dervişleri de cenaze namazına katılmışlar, bunun üzerine Mevlâna’nın sevenleri tarafından tekkelerine kurban etmeleri için öküz gönderilmiştir.⁶⁷

Eflâkî’ye göre Mevlâna’nın tesirleri dönemindeki her sınıfa mensup insan üzerinde hissedilir derecede arttığı için kıskananlar ve aleyhine söz söyleyenler de çoğalmıştır. Dolayısıyla “Bu çıkardığın gürültü nedir ?” diye sordurmak için “Gönlü ve kalbi aydın ama şeriata uymayan Hacı Bektaş-ı Velî, bir müridini Mevlâna’ya göndermiş, O da gereken cevabını vermiştir.” Yine bir keramet sonucu Mevlâna o müride cevap verdiği aynı günde gidip Hacı Bektaş’ın boğazını sıkmıştır. İşte bu iki hadise birleşince Hacı Bektaş, “Mevlâna’nın yolu bizimkine benzemez susmaktan başka çaremiz yoktur.” demiştir.⁶⁸ Aynı şekilde bir gün de Mevlâna’nın müritlerinden olan Kırşehir Emîri Caca

yüzden Şehâbeddin Sühreverdî de Kirmânî’ye “mübtedi (bid’atçı)” derdi. “Fakat bunlara kızan büyükler, insanlar kendi hallerini onlara kıyas ederek bu yola rağbet etmesinler diye kızarlardı” şeklinde (s.662) tevil etmektedir.

⁶¹ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.183

⁶² Lâmiî, *a.g.e.*, s.662; Devletşah, *a.g.e. II*, s.268vd.

⁶³ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.294; Lâmiî, *a.g.e.*, s.672; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.240; B. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.167

⁶⁴ Bkz. Lâmiî, *a.g.e.*, s.491vd; B. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s.168vd.

⁶⁵ Lâmiî, *a.g.e.*, s.513vd; Hocazâde, *a.g.e.*, s.44; H.Z. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi II*, s.166vd.

⁶⁶ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.273vd; *a.g.e. II*, s.49

⁶⁷ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.197; *a.g.e. II*, s.50

⁶⁸ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.284vd.

oğlu Nureddin, Hacı Bektaş'ın dış görünüşe itibar etmediğini, şeriata ve namaza riayet etmediğini, bunları yapması için ısrar edince de abdest almak için getirdiği suyu kan şekline çevirdiğini söyleyince Mevlâna; "Keşke kanı su yapsaydı. Çünkü temiz suyu kirletmek kolaydır, bu bir hüner değildir." diyerek⁶⁹ hoş görmediğini belirtmiştir.

Bu durumda Mevlâna da Hacı Bektâş-ı Velî de birbirlerinin varlığından ve şöhretinden haberdardır. Her ikisi de Horasanîliktendir ve sonradan adlarına kurulan tarikatları da aynı menşe'den feyiz almışlardır. Fakat metotlarının ve faaliyet alanlarının farklılığı, beraberinde "kıskançlık ve nüfuz endişesini" de doğurmuştur.⁷⁰ Araları çok iyi olmamasına rağmen herhangi bir çatışma da görülmemektedir. Ne var ki her iki pirden sonra adlarına kurulan tarikatların rekabeti ile ortaya atılmış sözler, onlar arasında geniş fikir ayrılığı var görüntüsü verilmesine sebep olmuştur.⁷¹

Mevlâna'nın, Babalık hareketi ve temsilcileri ile münasebetleri konusunda fazla bir bilgi yoktur. Ancak Baba İlyas'ın en küçük oğlu Elvan Çelebi'nin, "Vilayet vücudunun burcu / Ol celâl ol kemal ibn-i kemal / İlm-i envâr içinde bedr misâl / Rahmetullahi aleyhi Mevlâna / Mahz-ı genc-i revân-ıdı cânâ" diyerek⁷² övgüyle Mevlâna'dan bahsetmesi, Babalık hareketinin; sadece sonraki kuşağının Mevlevîlerle ilişkisinin iyi olduğunu değil, geçmişte de bunların arasında büyük bir kin, buğuz ve düşmanlık olmadığını gösterebilir.

Sonuç olarak, emeğiyle geçinme yanında aşk ve cezbeyle daha fazla önem verme prensipleriyle pek çok tarikat ve mutasavvıf üzerinde çeşitli tesir ve tezahürleri görülebilen Sünnî eğilimli Horasan Melâmetiyyesi'nden de etkilenen Mevlâna'nın, Anadolu düşünce tarihinin bilhassa yaşadığı dönem itibarıyla Türkiye Selçukluları başşehri Konya'nın; kültürel yönden gelişmesinde büyük bir katkısı olmuştur. Payitaht olması hasebiyle Konya'da bulunan Türkiye Selçuklu Sultanları ve diğer devlet büyükleriyle de iyi ilişkiler içerisinde olmuş, hatta onlar üzerinde etkili bir nüfuz sağlamaya muvaffak olmuştur.

O, ilmi, irfanı, görüşleri, cezbedici irşat ve usulleriyle, devrinde yaşayan her seviyeden insanla, pek çok âlim ve mutasavvıfla, diğer tasavvufî zümrelerle, sohbetlerde, dinî veya içtimaî toplantılarda bir araya gelmiş, fikir teatisinde bulunmuş, genel itibarıyla güzel ve yapıcı münasebetler kurmasını bilmiştir. Ama bu her zaman her seviyedeki kişilerle güllük-gülistanlık bir şekilde geçindikleri anlamına da gelmemelidir. Zaman zaman kadı Sirâceddîn-i Urnevî, Şemseddîn-i Mardinî gibi fetvasına, rebab'ına, semâ'ına karşı

⁶⁹ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.345

⁷⁰ A. Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.299,300,304

⁷¹ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddîn*, s.237vd; M. Önder, *Gönüller Sultanı*, s.104vd.

⁷² Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, s.87vd. metin, b.994-996

çıkanlar, hoş görmeyenler⁷³ de olmuştur. Mevlâna, bu yaklaşımlar karşısında ya gerekli cevapları vermiş ya da zamana bırakarak, engin hoşgörüsü ile eritmeye çalışmıştır.

O'nun, çevresiyle münasebetlerini düzenlerken pek çok faktörü göz önünde bulundurduğunu, devletin Baştabibi Ekmelüddin'e; "Boş kalan Karatay Medresesi müderrisliğine, kendisine mensup tahsille uğraşan talebelerin; kendilerine muhalif, düşman, sevmeyen, bilmeyen veya tanımayan, kıskançlık duyan birisinin gelmesi sebebiyle maaşlarının kesileceğinden endişe duyduklarını, fakirlerin başka şekilde okumalarının imkânsız olacağını, bu sebeple durumun takdir edilerek, kendilerinden olan Efsaheddin'in buraya tayin edilmesinin daha münasip olacağını" yazdığı mektup⁷⁴ açıkça ortaya koymaktadır.

B. SULTAN VELED VE MEVLEVİLİĞİN TEESÜSÜ, MÜNASEBETLERİ

Mevlâna zamanında tarikat şeklinde teşkilatlanmamışsa da sonradan onun adına kurulan Mevlevîlik, ana hatlarıyla Mevlâna'nın düsturları ve yaşantısı örnek alınarak teessüs ettirilmiştir. Mesnevînin yazılmasına da vesile olan Hüsameddin Çelebi, Mevlâna'nın vasiyeti üzerine on yıl kadar halifelik yapmış, 1284'te vefat etmişti.⁷⁵ Çelebi'nin ricalarıyla yerine geçen Sultan Veled, ölünceye kadar (1312) bu görevi sürdürmüştür.⁷⁶

Selçuk Beylerinden Alâmeddin Kayser (Öl.1284)'in teşebbüsü, Pervane ile eşinin de destekleri ve Sultan Veled'in izniyle Mevlâna Türbesi inşa ettirilmiş,⁷⁷ türbenin imamına, hafızlara, müezzine, mesnevîhan'a, gûyendelere, hizmetçilerine vs. maaşları verilmiş, Cuma namazından sonra semâ' etme, Kur'an kıraatini müteakip mesnevî okunması âdeti, gelene gidene riayet ve hizmet etme faaliyetleri başlatılmış, hâliyle Mevlevîliğin yayılması da hızlanmıştır.⁷⁸

Bu seyir içerisinde gelişen Mevlevîliği, Sultan Veled; otuz yıllık halifeliği esnasında, "babasının hayatının sınırlarını şerh ederek" âyin ve esaslarını tespit edip Mevlevîhâneler açmak ve etrafındaki şehirlere halifeler tayin etmek suretiyle bir tarikat hâlinde teşkilatlandırmış ve ülkenin dört bir tarafında yayılmasını sağlamıştır.⁷⁹ Zamanında tam anlaşılabilen Mevlâna'yı daha iyi anlatmış, yolunu sistemleştirmiştir.

⁷³ Bkz. Sipehsâlâr, a.g.e., s.98vd; Eflâkî, a.g.e. I, s.207,219,240,255vd.

⁷⁴ Bkz. Mevlâna'nın Mektupları, s.95vd, mektup 91

⁷⁵ Eflâkî, a.g.e. II, s.124vd,141vd.

⁷⁶ Sultan Veled, *Dîvan-ı Sultan Veled*, (nşr. F.N. Uzluk), Ankara 1941, s.23; Ö.R. Doğrul, *Tasavvuf*, s.123; B. Fûrûzanfer, a.g.e., s.232

⁷⁷ Eflâkî, a.g.e. II, s.151

⁷⁸ Eflâkî, a.g.e. II, s.144; *Dîvan-ı Sultan Veled*, s.21vd.

⁷⁹ B. Fûrûzanfer, a.g.e., s.232vd; Ö.R. Doğrul, *Tasavvuf*, s.123; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s.341

1. Mevlevîliğin Devlet Adamlarıyla Münasebetleri

Mantıklı, teşkilâtçı ve zamanının icaplarını gözetten bir kimse olan Sultan Veled, devrinde her sınıftan kişilerle bilhassa yöneticilerle ilgilenmiştir. Zira süratle yayılan tarikatın müntesiplerinin özellikle de merkezde oturup kalkan insanların geçimlerini temin etmek kolay olmayacaktır. Fakat Sultan Veled, zenginlerden, Selçuklu devlet ricalinden, hatta Moğollardan aldığı maddî manevî destekler ve sağladığı vakıflar sayesinde, çevresinde oluşan kalabalık müritler topluluğunu yaşatmasını bilmiştir.⁸⁰

Mevlâna'ya hayatta iken saygı ve hürmette kusur etmeyen devlet erkânı, aynı muameleyi Sultan Veled'den de esirgemişlerdir. Bunların başında da Pervane gelir ki ölümüne (1277) kadar bu önceliği kimseye kaptırmamıştır.⁸¹ Ama III. Gıyâseddin Keyhusrev (1264–1283)'in emirlerinden olan Alâmeddin Kayser,⁸² Pervane'nin naiplerinden olduğu halde, bu hususta âdeta onunla ve eşi Gürcü Hatunla rekabete girişmiştir. Bilhassa, Mevlâna zamanından itibaren devam eden dostluğunu, O'nun türbesini yaptırmak suretiyle daha da perçinlemiştir. Her türlü maddî manevî destek ve himmetini Mevlevîlere esirgemediği için devlet büyüklerinin arasında bu sahada en fazla övgüye mazhar olanlardan birisi olmuştur.⁸³

Son Selçuklu hükümdarı kabul edilen II. Gıyâseddin Mesûd (fasıllar müstesna,1283–1308)⁸⁴un, Sultan Veled'in müridi olduğu iddia edilmektedir.⁸⁵ Nitekim onun tahta çıkışı Mevlevîler arasında büyük bir sevinç meydana getirmiş ve methiyeler yazılmıştır.⁸⁶ Fakat bu, Sultan Veled'in herkese ve her hükümdara methiyeler yazdığı şeklinde anlaşılmalıdır. Meselâ zikredilen Sultanın yeğeni III. Alâeddin Keykubâd (1298–1302)'in, "Moğolların zulmü yetmezmiş gibi halka ezalar ve cefalar etmiş, ramazan günü yiyip içecek kadar ileri gitmiş ve birçok cürümü işlemiş"⁸⁷ olmasından mıdır? bilinmez, ama Sultan Veled'in onun hakkında en ufak bir îmasına rastlanılmamaktadır.⁸⁸ Aynı şekilde, Müslüman olup Sultan Veled'e sevgi besleyen Gazan Han⁸⁹ gibi Moğol hükümdarlarına pek iltifat etmediğine bakılırsa, onun şahsiyeti

⁸⁰ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.64

⁸¹ Bkz. Eflâkî, *a.g.e. II*, s.160vd.

⁸² Bkz. İbn Bibi, *a.g.e.*, s.727vd.

⁸³ Bkz.Eflâkî, *a.g.e. I*, s.287vd,325,340vd,356; Eflâkî, *a.g.e. II*, s.151,160; *Dîvan-ı Sultan Veled*, s.376vd.

⁸⁴ O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.494vd.

⁸⁵ Anonim, (*Tevârih-i Al-i Selçuk: Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*), (nşr. F.N. Uzluk), Ankara 1952, s.42vd. Çeviri kısmı, F.N. Uzluk'un notu

⁸⁶ Bkz. *Dîvan-ı Sultan Veled*, s.224vd.

⁸⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, s.278vd; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.620vd.

⁸⁸ *Dîvan-ı Sultan Veled*, s.46vd. Uzluk'un izah kısmı

⁸⁹ Eflâkî, *a.g.e. II*, s.164,182

ve sadece bir şeyler koparmak, iltimas geçip şirin görünmek vs. için yazmadığı da anlaşılabilir.⁹⁰

Sultan Veled, devletin siyasî birliği bozulduğu için peş peşe kurulan beyliklerle de ilgilenmiştir. Meselâ Aydın oğlu Mehmed Bey için “Bizim Subaşımız.” deyip onun hakkında çok inayetlerde bulunmuş, hatta ona “Gâzilerin Sultanı” unvanını vermiştir.⁹¹ Zaman zaman Arif Çelebi’yi, Uc Beylerini kazanmak üzere uclara göndermiş ve Anadolu Beylikleri arasında Mevlevîliğin rağbet kazanmasını sağlamıştır.⁹²

2. Mevlevîliğin Ahilerle Münasebetleri

Nüfuz alanını her geçen gün daha da genişleten Mevlevîliğin, Âşık Paşazâde’nin Anadolu’da varlığını haber verdiği ikinci tâife; “Ahiyân-ı Rûm” yani Anadolu Ahileri⁹³ ile ilişkileri, Mevlâna’nun vefatından sonra dikkat çekici bir şekilde bürünmüştür.

Ahilik hakkında pek çok şey yazılmış, bir kısım araştırmacılar tasavvufî zümre, bazıları da sadece esnaf teşkilatları olarak görmüştür.⁹⁴ Tasavvufî yönü olmakla beraber tam bir tarikat veya mezhep denilemez.⁹⁵ Fakat Ahi tüzükleri niteliğindeki fütüvvetnâmelere bakılınca⁹⁶ “Ahiliğin, yalnızca bir iktisadî dayanışma yahut batınî bir örgüt değil, özellikle toplumsal dayanışmayı bozabilen veya suiistimale uygun bütün mesleklerin teşkilat dışında bırakıldığı, tasavvufî ahlâkın, nasıl bir sivil toplum kuruluşu hâlini almış olduğu ve çeşitli meslek erbabı arasında tesanüt vazifesi gördüğü dolayısıyla tasavvufun, teşkilâtın üzerinde bir nevi ideoloji görevi yaptığı”⁹⁷ tamamıyla göz ardı edilemez.

I. İzzeddin Keykavus eliyle Anadolu’ya sokulan “Ahilik, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu’nun şehir, kasaba hatta köylerindeki esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının, eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleme fonksiyonunu üstlenen bir kurumdur.” diye⁹⁸ tanımlanmaktadır. Nitekim İbn Batuta’nın, “XIV. asırda Türkmenlerin yaşadıkları her vilâyet, her şehir ve her köyde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıların yiyeceklerini ve diğer ihtiyaçlarını

⁹⁰ *Dîvan-ı Sultan Veled*, s.47vd.

⁹¹ Eflâkî, *a.g.e. II*, s.227; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, (nşr. Ö.Ş. Gökyay), Ankara 1986, s.36

⁹² H.Z. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi II*, s.253; P. Wittek, *a.g.e.*, s.61vd.

⁹³ Aşık Paşazâde, *a.g.e.*, s.165

⁹⁴ F. Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s.92; S. Güllülü, *Ahî Birlikleri*, İstanbul 1977, s.20

⁹⁵ Baha Said, “Bektaşilik II”, *Türk Yurdu Mecmuası*, V/27 (1927), s.196

⁹⁶ Bkz. C. Anadol, *Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1991, s.25vd; C.V. Arendonk - B. Faris, “Fütüvvet”, *İA*, IV, s.700vd.

⁹⁷ H.Z. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi II*, s.240vd.

⁹⁸ N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1989, s.1, 43. Mutasavvıflara göre ise fütüvvet, Peygamberden kalma ideal bir yol olduğundan, akla gelebilecek bütün güzel ahlak, huy, davranış vs.yi içeren bir tarif bulabilmek için çok çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bkz. Sülemi, *Kitabu’l-Fütüvve*, metin, s.1vd.

karşulamakta itina gösterirler. Zaviyelerinde gündüz kazandıklarını getirerek yerler içerler, arkasından raks ederler, nağmeler söylerler... Dünyada bunlardan daha güzel ve daha hayırlı iş yapan kimse görmedim, dünyada bunların eşi ve benzeri yoktur.” sözleri⁹⁹ de bu tanımlamayı doğrulamaktadır.

Kısmen dinî-tasavvufî esaslardan, kısmen de kahramanlık (fütüvvet) geleneklerinden kaynaklanan bu meslekî ahlâk, dayanışmacı özellikte idi. Yani işverenle işçi arasındaki ilişkiyi âdeta şeyh ile mürit arasındaki duruma benzer hâle koyarak manevî bir sistem kurma amacını gütmekteydi.¹⁰⁰ Selçuklulardan itibaren Anadolu şehirlerinde önemli bir rol oynamış olan bu “kitle” teşkilatı,¹⁰¹ köylere kadar uzanan “yaran odası” ve “misafir odaları” gibi çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu ahi zaviyeleriyle âdeta birer eğitim öğretim ocağı, ekonomik ve sosyal yardım müessesesi şeklinde çok önemli hizmetler gerçekleştirmişlerdir.¹⁰²

Anadolu’da ahiliğin kurulup gelişmesinde Ahi Evren ismiyle tanınan Şeyh Nâsiruddîn Mahmud’un çok önemli bir rolü olmuştur. Evhâdeddin Kirmânî’nin de damadı olan Ahi Evren (Öl.1260), tarih boyunca Türkiye’de debbağların ve diğer sanatkârların piri olarak kabul edilmiştir.¹⁰³ Bilhassa I. Alâeddin Keykubâd’dan büyük himaye ve destek görmüş, karısı Fatma Bacı’nın kurduğu Bâciyân-ı Rûm teşkilâtı¹⁰⁴ ile de Ahiliğin nüfûz alanını oldukça genişletmiştir.

XIII. yy.ın ilk yarısında Anadolu’da yeni yeni belirmekte olan ahiler,¹⁰⁵ Köseadağ yenilgisinden (1243) sonra merkezî yönetimin zayıflamasına paralel olarak güçlerini artırmışlar, yönetimin bazen yanında bazen karşısında durmuşlardır.¹⁰⁶ İktidar boşluğu zamanlarında karışıklıklar çıkarmışlar veya çıkmış şehirlerde ön sırayı almışlar, zaman zaman da düzenli ordunun eksikliklerini tamamlayan önemli bir teşkilât olmuşlardır.¹⁰⁷

⁹⁹ İbn Batuta, *Seyâhatname I*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1983, s.194vd.

¹⁰⁰ F. Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s.63

¹⁰¹ Cl. Cahen, “İlk Ahiler Hakkında”, (nşr. M. Öztürk), *Belleken, L/197* (1986), s.591

¹⁰² N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.141vd,241vd. Nitekim İbn Batuta da Anadolu’da uğradığı Ahi zaviyelerindeki bu tür faaliyetlerden sitayişle bahseder (*Seyâhatname I*, s.194vd,200,203,210,218,221vb).

¹⁰³ N. Çağatay, *a.g.e.*, s.50; S. Güllülü, *a.g.e.*, s.155; M. Bayram, *Bâciyân-ı Rum*, Konya 1987, s.20vd,36vd. Ahi Evren hakkında farklı yaklaşımlar ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. M. Bayram, *Evhadiyye Tarikatı*, s.85vd.

¹⁰⁴ N. Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler*, Konya 1983, s.267vd; M. Bayram, *Bâciyân-ı Rum*, s.39vd,47vd. Aşık Paşazâde’nin bu zümreyi dördüncü sırada zikrettiği (*a.g.e.*, s.165) bilinmektedir.

¹⁰⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (nşr. A. Yaran), Ankara 1988, s.183

¹⁰⁶ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s.327; V. Gordlevski, *a.g.e.*, s.200; T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s.132vd.

¹⁰⁷ Cl. Cahen, *a.g.m.*, s.600; M. Akdağ, *a.g.e. I*, s.15vd; T. Baykara, *a.g.e.*, s.133

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda önemli bir konumu bulunan bu iktisâdi-tasavvufî zümrenin, genel hatlarıyla "kendisini; mana âleminin sultanı yapmak isteyen ve maddî âlemin sultanı kim olursa olsun bununla fazla ilgilenmeyen, Türk veya Moğol kendisine hürmet edip inandığı müddetçe aynen mukabele gösteren Mevlâna"¹⁰⁸ ile ilişkilerinin iyi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁹ Nitekim bir ekmek parası isteyen körün önüne Mevlâna'nın kemerini attığını gören Ahi Kayser'in oğlu Ahi Çoban, yüz dirhem vererek bu kemeri almış, boynunda bağlı bulunduğu halde mezara onunla gömülmek istediği vasiyetini yapmıştır.¹¹⁰ Konya Ahilerinin başı olduğu anlaşılan ve zengin bir kimse olan Ahi Ahmed Şah ise Sultan Veled'in dostlarından ve Mevlevîlere daha yakın konumda bulunan bir Ahi idi.¹¹¹

Ahiler arasında, Aydın oğulları Beyliğinde Mevlevîliği kurmak için Konya'ya mum ve icazet almaya gelen Ahi Polad¹¹² gibi Mevlevîliğin harareti taraftarları olduğu ve birçok Ahi'nin Mevlevî halifeleri arasına girdiği¹¹³ dolayısıyla Ahilerin eski kuşağının çoğunluğunun, Mevlâna hazretleri hayatta iken ekseriyet itibarıyla dost oldukları¹¹⁴ görülmektedir.

¹⁰⁸ M. Akdağ, *a.g.e. I*, s.43vd.

¹⁰⁹ Bu Mevlâna'ya, Ahilerden hiç karşı çıkan olmamıştır anlamına da gelmemelidir. Meselâ Eflâkî'nin haberine göre Tâceddin Mütez'in, "Ziyâeddin Vezir'in hankâhı'na Çelebi Hüsameddini Sultana tayin ettirmesi üzerine yapılacak posta oturtma törenine Mevlâna da katılmıştı. Fakat zorbalığından, bağnazlık, kin ve garazından dolayı "Ben bu adamı (Çelebi'yi) bu havalide şeyhliğe kabul etmiyorum." diye Ahi Ahmed isimli birisi karşı çıkmıştı. Bunun üzerine ortalık karışmış, Ahi Kayser, Ahi Çoban vb. ahiler, kılıçlara, bıçaklara sarılarak Ahi Ahmed ve yanındakileri öldürmeye kalkışmışlardı. Mevlâna ise duruma epeyce kızarak "...bu bağnazlıklarının çok sürmeyeceğini ve tarikatlarının, bütün tarikatların öncüsü olacağını muhakkak" olduğunu söylemişti (Eflâkî, *a.g.e. I*, s.133; Cl. Cahen, *a.g.m.*, s.593 vd). Bahis konusu Ahi Ahmed, semâ'in câiz olmadığı ve bidat olduğu mülâhazası (Eflâkî, *a.g.e. I*, s.230) ile Sultan Veled zamanında da ölen birisinin cenazesi önünde, güyendelenin cenazenin yanında gazeller okumalarına izin vermemeye kalkışmıştı (Eflâkî, *a.g.e. II*, s.166; Cl. Cahen, *a.g.m.*, s.595; V. Gordlevski, *a.g.e.*, s.199). Dinî sahada bilgili bir kişi olduğu anlaşılan ve biraz din gayretiyle biraz da nüfuzunu koruma çabasıyla hareket eden Ahi Ahmed'in, oğlu Ahi Ali ise samimiyetle Sultan Veled'in müridi ve makbüllerinden birisi olmuştu (Eflâkî, *a.g.e. II*, s.135).

¹¹⁰ Eflâkî, *a.g.e. I*, s.376

¹¹¹ Eflâkî, *a.g.e. II*, s.57vd; Cl. Cahen, *a.g.m.*, s.596vd.

¹¹² Eflâkî, *a.g.e. II*, s.219; V. Gordlevski, *a.g.e.*, s.199

¹¹³ A. Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra...*, s.13. Meselâ Mevlâna'dan sonra vasiyeti üzere halifelğe geçen Çelebi Hüsameddin'in dedesi, Ahi Türk diye tanınmaktadır. Anadolu'nun itibarlı ahileri onun baba ve dedelerinin terbiyelerinde yetişmişlerdir. Fütüvvet erbabı, Çelebi Hüsameddin'e büyük bir ilgi gösterip yanlarına davet etmişler, fakat o Mevlâna'yı tercih etmiştir (Eflâkî, *a.g.e. II*, s.124). T. Yazıcı, tercümesini yaptığı bu eserin başlangıçtaki açıklama kısmında; bahis konusu bilgiler hakkında yorum yapmamış, Çelebi Hüsameddin'in halk arasında Ahi Türk diye tanındığını, dolayısıyla ikisinin aynı şahıs olduğunu belirtmiştir (*a.g.e. II*, s.22vd).

¹¹⁴ V. Gordlevski, *a.g.e.*, s.199

Ne var ki Mevlâna'nın adını koyduğu Ahi Mustafa bile Sultan Veled zamanında kendisine karşı çıkmaya başlamıştır. Halkın bazı şikâyetleri üzerine Sultan Veled, Ahi Mustafa'yı çağırıp sakin bir şekilde konuşmaya çalışmışsa da o, "Bize karışmayın, biz bu işi sizden daha iyi biliriz." diye cevap vermiştir. Hatta "Mevlevîleri semâ'a çağırılmamalı, çünkü kimseye rahat vermiyorlar." diye açıkça tavır almaktan çekinmemiş, bundan sonra da bir daha evinde toplantı ve semâ' düzenlenmemiştir.¹¹⁵

Böylesi hadiseler göstermektedir ki Sultan Veled zamanından itibaren Ahiler arasında bölünmüşlük başlamış, eski kuşak genellikle Mevlevîliğe saygılı olmasına rağmen yeniler bu yoldan ayrılmışlar ve yüksekte bakmağa başlamışlardır.¹¹⁶ Tabiidir ki bunun da çeşitli sebepleri arasında artık Mevlâna gibi güçlü bir otoritenin olmaması, memleketin siyasî birliğinin bozulması ve Mevlevîlerin Moğollar karşısındaki tutumları, Ahilerle Mevlevîlerin münasebetlerini önemli ölçüde etkilemiş gözükmektedir.

Zaten Aksarayî de "1273'te başlayan uğursuz hadiseden, yani Mevlâna'nın ölümünden sonra Pervane'nin derneğinde bulunan din ve devlet büyükleri de birer birer onun ardından ebediyete geçüp gittiler. Sadreddin Konevî ve Nâsiruddîn Tûsî gibi din ve dünya ehlinin ziyneti olan bu insanların gitmesiyle de dünyanın çehresi sarardı, neşesi bozuldu." diyerek¹¹⁷ bu gerçekleri dile getirmiştir.

3. Mevlevîliğin Diğer Tasavvufî Zümrelerle Münasebetleri

Anadolu'da özellikle Moğol zulmü sebebiyle siyasî otoritenin kaybolduğu ve çeşitli sosyal huzursuzlukların da görüldüğü karışık devirde, Mevlâna'nın fikirlerinin ve eserlerinin zayı olmamasını, geleceğe intikalini, menkıbelerinin tespitini, ana kaynakların meydana gelmesini ve Mevlâna'nın anlaşılmasını borçlu olduğumuz Mevlevîlik;¹¹⁸ musiki, semâ' ve şiir gibi üç vasıtaya dayanmaktadır. Bu bakımdan, Anadolu'nun bilhassa yüksek zümresinde sürekli olarak taraftar bulmuş ve İslâm sanatının güzelliği Mevlevî tekkelerinde her zaman rağbet görme konumunu korumuştur. Mevlevî şeyhleri de yürürlükteki siyasî ve sosyal düzenin muhafazasına ve ülkenin yönetim kuruluşlarının nüfuzunun devamına çalışarak, siyasî-dinî ayaklanmalardan her vakit uzak durmuşlardır.¹¹⁹ Devlet adamlarını da etkileyip çok süratli yayılışında bu hususun, oldukça önemli hissesinin bulunduğunu izah etmeye gerek yoktur.

¹¹⁵ Eflâkî, *a.g.e.* II, s.173vd.

¹¹⁶ V. Gordlevski, *a.g.e.*, s.199vd.

¹¹⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, s.119vd.

¹¹⁸ A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.64

¹¹⁹ F. Köprülü, *Türk Tarih-i Dînîsi*, İstanbul 1341, s.482vd.

Birçok kesimde Mevlevîliğin etkili ve derin tesirleri olmasına rağmen başlangıçtan itibaren bazı Türkmen çevrelerinin alanının dışında kaldığı da bir vakıadır. Bunda da zamanla daha da yaygın hâle gelen “çizgi dışı” -gayri Sünni- dinî-tasavvufî akımları başlatan kimselerin ekseriyetinin bilhassa Moğollar döneminde, Türkmenlerden oluşan çevrelerde yerleşmelerinin önemli bir etkisi olmuştur.¹²⁰

Garip kıyafetleri, şeriata uymayan âdetleri ve coşkun yaşayışlarıyla, tamamen eski Türk Şamanlarını hatırlatan bu “Baba” lâkaplı Türkmen şeyhleri; göçebe ve kırsal kesim ahalisinin manevî hayatlarında önemli tesirler göstermelerinin yanı sıra¹²¹ yavaş yavaş kurulmaya başlayan beyliklere de nüfuz etmeye yönelmişlerdir. Meselâ Çelebi Arif, Mevlâna sülâlesini sevenlerden olan Mentеше oğlu Mesud Bey’in İli’ni ziyarete gittiğinde, bir semâ’ merasimi esnasında onların hepsini etkileyen ve Türklerin hanımının (Terkân-i Türkân) dahi büyük inancı olduğu bir Türk şeyhi ile karşılaşmıştır. Bu şeyh, saf ve aydın yürekli birisi olmasına rağmen Çelebi’ye selam vermeyerek önemsemeyen bir şeyler mırıldanıp homurdanarak başköşeye oturunca Arif Çelebi onu tartaklamıştır.¹²²

Bir gün yine Çelebi Arif, Sivas’ta bir büyüğün semâ’ toplantısından dönerken, etrafına halkın toplandığı, aşağı tabakadan insanların önünde baş koydukları, bir nevi sihirbazlık ve gevezelik yapan pejmürde kılıklı, “Erzurumlu Hoca” dedikleri bir zata dayanamayıp üç tokat atarak yere düşürmüş ve “Tasını tarağını topla.” diye bağırıştır. Bunun üzerine Sivas şehri karışmış, Çelebi’nin müridi olan Samagar Noyin’in oğlu Arap Noyin şehrin hâkimi bulunduğundan, Çelebi’yi destekleyen ahiler ve büyüklerle beraber onu ölümden zor kurtarmıştır.

Konya’ya gelince de Sultan Veled, “O biçare, felek çarpmış ve serseme hangi elinle vurdun; ver öpeyim.” diye tebrikler ve iltifatlar da bulunmuştur.¹²³ Nitekim Mevlâna zamanında, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın; Azerbaycanlı Şeyh Baba Merendî (Buzagu) denilen bir Türkmen şeyhini kendisine “Baba” yaptığını söylemesi üzerine Mevlâna kızarak, “Öyleyse biz de kendimize başka bir oğul ediniriz.” demiştir.¹²⁴

Zikredilen hadiseler de göstermektedir ki Mevlevîler, sıfatları ne olursa olsun halkı ve beyleri çeşitli yollarla etkileyen bu şeyhlerle her türlü münasebetten uzak durmaya gayret etmişlerdir. Konya dışındaki devrin diğer kültür merkezlerinde de meydana onlara bırakmamak için çeşitli şehirleri ve uc beylerini ziyarete giderek unvanlar vermek suretiyle gönüllerini kazanıp bağlılıklarını sağlamaya ve devam ettirmeye

¹²⁰ C.Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s.343

¹²¹ F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s.98

¹²² Eflâkî, *a.g.e. II*, s.179; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s.58vd.

¹²³ Eflâkî, *a.g.e. II*, s.180vd.

¹²⁴ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.87vd; Eflâkî, *a.g.e. I*, s.161vd.

çalışmışlardır.¹²⁵ Mevlevîliği yaymak ve muhaliflerinin nüfuz sahasını daraltmak için Şeyh Süleyman-ı Türkmânî¹²⁶ ve Amasya'da ilk Mevlevî şeyhi olan Şeyh Veli Dede (1276), Şeyh Veliüddin Ahmed Dede¹²⁷ gibi seçkin halifeleri etrafa göndermişlerdir. Böylece hem kendilerinin temsilcisi oldukları sahih akideyi halka ve beylere telkin etmek hem de gayri Sünnî inançların toplum içinde yer bulmasını engellemek istemişlerdir.

“Biz derviş olduğumuzdan, Allah'ın iradesine ve devleti kime verdiği bakar ve onun yanında yer alırız” siyaseti uygulayan Mevlevîler ile araları başlangıçta pek de iyi olmayan Karamanlıların; Konya'ya hâkim olduktan sonra yaklaşımları değişmiş, onlara ihsanlarda ve vakıflarda bulunup mürit olmuşlar, Mevlevîler de dostluk ve methiyelerini dolayısıyla desteklerini onlardan esirgememişlerdir.¹²⁸

C. RİFÂİYYE (AHMEDİYYE) TARİKATI

XII. asrın sonlarından itibaren teşkilâtli bir şekilde ortaya çıkan ve devamlılık niteliğini kazanan ender tarikatlardan birisi olan Rifâîliğin kurucusu Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî (1118-1182), doğduğu Basra'da Şâfiî mezhebi üzere fıkıh tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna sulûk ederek, dünya ziynetleriyle ilgilenmeden, nefsi ile mücadele içinde bir hayat sürmüştü.¹²⁹ “Sükûtle emrolundum.” diyerek az konuşmayı ve meclislerde fazla öne çıkmamayı tercih eden bir kimse idi. Vefatından sonra tarikatı, Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de pek çok kola ayrılmış olarak devam etmiştir.¹³⁰

XIII. yüzyılda Anadolu'da yerleşmeye başlayan Rifâiyye veya Ahmediyye tarikatı, Moğol istilâsından sonra o sıralar en fazla yayılmış bulunduğu Irak sahasında, “Türk-

¹²⁵ P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s.60vd.

¹²⁶ Bu zat, Kırşehir'in doğu tarafına gelerek buraya uğrayan misafirler, komşular, garipler vs. için bir zaviye (Mevlevîhane) yaptırmış, bu civarda yirmiyeye yakın köy ve tarla vakfedip zaviyede kalanların beş vakit namaz kılmasını, din kardeşlerini fena yola sevk edenlerin derhal kovulmasını, şeyhin güzel ahlak ve vasıflar taşımamasını, Mevlevîyet hallerini bilerek temiz giyimli olmasını” (H.697) tarihli vakfiyesinde şart koşmuştur (C.H. Tarım, *Tarihçe Kırşehri - Gülşehri*, İstanbul 1948, s.32vd,36vd).

¹²⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, İstanbul 1330-1332, s.404

¹²⁸ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.600vd; Şikârî ise hiç geçimsizliklerinden bahsetmeksizin Karaman Oğulları Beyleri'nin devamlı Mevlâna'yı, oğullarını ve bunların türbelerini ziyarete gittiklerini zikretmektedir. Bkz. *Karaman Oğulları Tarihi*, (nşr. M. Koman), Konya 1946), s.38vd,102,106vd,145 ve pek çok yerde.

¹²⁹ Zehabî, *el-İber Fi Haber-i Men Gaber III*, (nşr.Ebu Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûni Zeğlûl) Beyrut ?, s.75; Hocazâde, *Hadîkatü'l-Evliya*, İstanbul 1318, VI. Bölüm, s.6vd. Ayrıca hayatı, eserleri vb. hakkında geniş bilgi için bkz. D. S.Margoliouth, “Ahmed Rifâî”, *IA*, I, s.203vd; M. Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, II, s.127vd; D.L. O'Leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (nşr. H. Yurdaydın - Y. Kutluay), Ankara 1959, s.103vd; Ö.R. Doğrul, *Tasavvuf*, s.114vd.

¹³⁰ Bkz. Hocazâde, *a.g.e.*, VI. Bölüm, s.18-40; D.L. O'Leary, *a.g.e.*, s.103vd.

Moğol Şamanlığından etkilenmiştir.”¹³¹ Salikleri daha ziyade şehirlerin fakir sınıfından olan Rifâîlik, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve hatta Altun-Ordu’nun bazı merkezlerinde yayılmış, genel yapısı itibarıyla Sünnî kimliğini muhafaza etmiştir.¹³²

Eflâkî ve İbn Batuta’nın haberleri, namaz niyazlarının yanı sıra bahsedilen tesirleri de devam ettiren Rifâîliğin; Mevlâna zamanında Konya’ya kadar geldiğini göstermektedir.¹³³ Hatta Seyyid Ahmed Kûçek-i Rifâî, Amasya’da Ulu Arif Çelebi (Öl.1320)’yi ziyarete gelmiş; sohbet etmişler, birbirlerine iltifat edip arkadaş ve kardeş olmuşlardır.

Rifâîler, halk tarafından “delisi” olacak kadar tanınmakta ve sevilmeğe, hatta Kira Hatun dahi diğer kadınlarla onları görmeye gitmektedir. Gelen bu dervişler, Karatay Medresesinde misafir edilmekte, şehrin emirleri ve ileri gelenleri hüsnü kabul göstermektedir. Mevlâna’nın eşi Kira Hatun’a kızması, Rifâîlerin yaptıklarından hoşlanmadığını gösterse de torunu Arif Çelebi; “Dervişlerin bütün işleri hoş görülür ve

¹³¹ F. Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s.96. Nitekim Zehebî, (*el-İber III*, s.75) Hicrî 578 yılı olaylarından ve Ahmed er-Rifâî’den bahsederken bu tesirin varlığını şöyle haber vermektedir. “Ahmed er-Rifâî, tevâzu ve kanaatte zirvede, içi - dışı tertemiz bir kimse idi. Ancak arkadaşları arasında iyileri olduğu gibi kötüler de vardı. Moğolların Irak’ı almasından sonra ise Rifâîlerin içerisinde ateşe girmek, yılanlarla oynamak, vahşî hayvanlara binmek gibi ne şeyhin ne de müritlerin hiç bilmediği sapkınlıklar ve şeytânî fiiller ortaya çıktı.” Bu konu hakkında çeşitli değerlendirmeler için bkz. Ş. Yalıtıkaya, “Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri”, *II. Türk Tarih Kongresi*, s.692-693; M. Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevîlik-Bektaşîlik*, İstanbul 1992, s.10vd; Ö.R. Doğrul, *Tasavvuf*, s.114vd.

¹³² F. Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s.96

¹³³ “Seyyid Ahmed Rifâî’nin oğlu Seyyid Tâceddin, dervişler, ipek kumaş (ciling) giyenler ve kendisini ilâhlaştranlardan bir grupla birlikte Konya’ya geldiler. Emirler, eşraf, halk grubu ve fütüvvet erbabı (ahiler) onları karşılayıp Karatay Medresesinde misafir ettiler. Halkın bazıları onların delisi gibi olduğu halde, bir kısmı da onlara pek fazla yüz vermedi. Çünkü bunlar kendilerini ateşe atmak, kızgın demiri ağızlarına sokmak, şeker yapmak, mumu lâden haline getirmek, kamçıdan kan akıtmak ve daha bunlar gibi başka hileli oyunlar (sihirbazlıklar) yapıyorlardı. Konya halkı bu gibi şeyleri pek az gördüğünden çok tuhaf ve garip buluyor, aşağı tabakadan bazı insanlar da bunları, keramet sanıyordu. Oysaki olgun, hâl sahibi kişiler ve velilerin nazarında bu gibi hokkabazlıklar, dervişlerin yemek kırıntıları, şeyhlerin artıkları ve velilerin belâya tutulup cezalanmaları olarak kabul edilir. İşte Rifâîlerin geldiğini duyan Konya hatunlarının çoğu, Mevlânâ’nın eşi Kira Hatun’un mürideleri olduğundan ona gelerek bu dervişlerin mârifetlerini seyretmek için beraberlerinde Karatay medresesine gelmesi için ısrarlı ricalar ettiler. Kira Hatun da dayanmayıp onlarla gitti. Mevlâna eve geldiğinde bunu duyunca eşine çok kızdı ve yüzüne sert sert baktı.” (Eflâkî, *a.g.e. I*, s.112vd; A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.19vd,229) İbn Batuta’nın, Irak’ın Vâsıt şehrinde, Anadolu’dan dedesinin kabrini ziyarete gelen Ahmed Rifâî’nin torunu Şeyh Ahmed Küçük hakkındaki “İkindi namazı kıldıktan sonra, tabl ve def çalınup dervişler raksa başladılar. Yemekler yenilip yatıyı kıldıktan sonra Şeyh Ahmed huzurunda dervişler zikir, bundan sonra da semâ’ eylediler. Önceden yüklerle hazırlanarak ateşlenen odunların içine dervişler raks ederek girdiler. Ateş tamamen sönmüceye kadar kimi yerde yuvarlandı kimi ateşi ağızına aldı. Bu cemaatin âdeti böyledir. Rifâîler onunla tanınır. Bunlardan bazıları büyük bir yılanı alıp, başını dişleriyle sıkarak koparır.” şeklindeki (s.126) müşahedeleri de Eflâkî’yi tasdik etmektedir.

sevilir.” diyerek bunları müsamahayla karşılamaktadır. Hatta şayet doğru ise iki şeyh arasında hediyeleşecek¹³⁴ kadar iyi bir ilişki görülmektedir. Mevlevîler ile Rifâîlerin münasebetlerinde özen, hassasiyet ve rıfk göze çarpmakta, Eflâkî'nin anlatış tarzı da bunu kuvvetlendirmektedir. Bunda da tabiatıyla her ikisinin de Sünnî karakterlerini muhafaza etmelerinin tesiri olmalıdır.

Rifâîlerin psikoloji kanunlarına göre izah edilemeyen ama o günlerde halk tarafından makul, hatta ilgiyle karşılanan hâllerine¹³⁵ rastlayan I. Alâeddin Keykubâd da Erzincan ve Bağın kasabalarını teftişe gittiğinde, Seyyid olduğunu iddia eden şeyhlerden kerametlerini sormuş, onlardan birisi duvarı yürütmüş, ikisi de fırındaki ateşe girmişti. Sultan da bunların bu kerametlerini şecerde tespit edip silsilelerini tasdik ederek, on iki Türk aşiretinin pırlık ve mürşitlik vazifesini onlara vermiştir.¹³⁶

Anadolu'da Rifâîlik, Sultan Veled gibi teşkilâtçı ve Arif Çelebi gibi coşkun erlerle hızla yayılan Mevlevîlikle hiç bir zaman rekabet edecek nitelikte olmamışsa¹³⁷ da çok pasif vaziyette olmadığı da bir vakiadır. Meselâ Kayseri-Develi'deki kitabesinde Abdal olarak vasfedilip bir Rifâî şeyh'i olduğu kaydedilen Seyyid Şerif'in, 1295-1296'da yaptırılan türbesi; Mevlâna Türbesinden sarf-ı nazar edildiği takdirde, mimarî ve tezyini bakımından velî türbeleri arasında en dikkate değer türbedir.¹³⁸

İbn Batuta'nın İzmir'de, Bergama'da, Amasya civarında Sonisa'da, Rifâî tekkelerine ve Rifâî tarikatı mensuplarına rastladığını, zaviyelerinde misafir kaldığını ve her birinin birbirlerine olan üstünlüklerini ve faziletlerini müşahede ettiğini haber vermesi¹³⁹ de bu tarikatın, XIV. yüzyıl Türkiyesi'nde epeyce yayılmış olduğunu göstermektedir. Hatta Hüseyin Hüsameddin'in, Irak'ın Vâsıt şehrindeki Şeyh Ahmed'i Kebir-i Rifâî'nin türbesini; Amasya'nın Lâdik Kasabasında göstererek, vakıfları, imarethanesi ve tekkesi olan bu meşhur türbenin, Lâdik'i bir ziyaret mahalli haline getirdiğinden bahsetmesi,¹⁴⁰ türbenin yeri açısından yanlıştır. Ancak Arap asıllı olan bu Şeyh'in ve kurduğu Rifâîyye tarikatının, Türkler arasında da ne kadar revaç bulup yaygınlaştığını göstermesi açısından gerçekten dikkate değer bir misal teşkil etmektedir.

XIII. yüzyıldan itibaren Türkiye'nin birçok şehrine yayılmış olan Rifâîler, o devirler itibariyle siyasî, sosyal ve tasavvufî alanlarda çok büyük tesirler bırakamamışlardır. Ama en azından varlıklarını, pek çok kimseye ve zümreye hissettirebilmişlerdir.

¹³⁴ Eflâkî, *a.g.e.* II, s.215

¹³⁵ D.L. O'Leary *a.g.e.*, s.104vd.

¹³⁶ M.Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961, s.61vd.

¹³⁷ A. Gölpinarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.12vd.

¹³⁸ H. Önkal, "Anadolu Selçukluları Devri Velî Türbeleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Kültürü*, S.289 (1987), s.320

¹³⁹ *Seyâhatname I*, s. 204, 209, 211

¹⁴⁰ *Amasya Tarihi I*, (nşr. A.Yılmaz - M. Akkuş), Ankara 1986, s.315vd.

Nitekim Ahmed er-Rifâi zamanında bulunmayan âdetlerini ve marifetlerini asırlarca devam ettirebilmeleri sebebiyle, İstanbul'u ziyaret eden Avrupalılar tarafından en çok bilinen, ayinleri ve çeşitli gösterileri hayretle izlenen bir tarikat olmuşlardır.¹⁴¹

Ç. KÂZERÛNİYYE TARİKATI

Meşhur İran mutasavvıfı Ebû İshâk Kâzerûnî'ye nispetle "Kâzerûniyye, İshâkiyye veya Mürşidiyye" isimleriyle anılan ve en eski İslâm tarikatlarından birisi olan¹⁴² bu tarikatın kurucusu Ebû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr, 963 yılında Şiraz vilâyeti'ne bağlı Kâzerûn civarında dünyaya gelmiştir. Halka hizmeti düstur edinmiş ve bekâr olarak yaşamış bir kişi idi. 24.000 Yahudi ve Mecusi'nin İslâm'a girmesine vesile olacak kadar din gayreti içerisinde bulunduğu, fakir ama müritleriyle beraber ziraatçılıkla geçindiği ve doğduğu şehirde 1034 yılında vefat edip oradaki zaviyesinde medfûn olduğu haber verilmiştir.¹⁴³

"Müritlerini, delişmen tabiatlı, garip tavırlı ve savaşçı kimselerden seçen, tekkelerini, hudut boylarında ve serhatlarda kurmaya çok önem veren Kâzerûniyye tarikatı; bu tutumu ile zikredilen karakter yapısındaki kişilerin, kabına sığmayan ve deşarj olmak isteyen enerjilerini fitne ve tefrika gibi içe dönük değil, cihat gibi kudsi ve dışa dönük bir hedefe yönlendirme metodunu tercih etmiştir."¹⁴⁴ Bu yüzden tarikata mensup zenginler eliyle, şeyhin yardımıyla veya bazı dervişlerin kendi evlerini ribât hâline koymasıyla yapılan müesseselerinde bir taraftan dervişlere, yolculara, gariplere yer ve yiyecek verilir, zikir meclisleri tertip edilir, diğer taraftan şeyhin hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da her yıl Kâzerûn dergâhında mücahit dervişlerden bir gazi teşkilâtı oluşturularak kâfirlerle savaşa gönderilirdi. İşte bu sebeple Haçlılara ve Bizanslılara karşı önemli birer savaş alanı olan Mısır, Filistin ve Anadolu'da, Hind putperestlerine karşı mücadele eden İslâm ordularında, XI. yüzyıldan beri sürekli Kâzerûnî dervişlerine rastlanılmaktaydı.¹⁴⁵

Başlıca vasıfları haline gelen irşat yolundaki savaşçı gayretleriyle İran'dan Hindistan'a ve Çin'e kadar yayılan İshâkîler tarikatının, XII. asırda Sökmen ve Saltuklu illerinde yayılmış olması ihtimali bulunmakla birlikte XIII. yüzyıl başlarında Erciş civarında mevcut olduğu; Sübhan Dağının eteğinde bulunan Taşkun Baba zaviyesine,

¹⁴¹ V. Hammer, *Osmanlı Tarihi I*, (nşr. M. Çevik - E. Kılıç), İstanbul 1989, s.145; K. Yaylalı, *a.g.e.*, s.66vd.

¹⁴² F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s.96

¹⁴³ Lâmiî, *a.g.e.*, s.597; P. Wittek, "Kâzerûnî", *İA*, VI, s.523. Bu şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. F. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (nşr. S. Uludağ), İstanbul 1984, s.793vd.

¹⁴⁴ İ. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989, s.100

¹⁴⁵ F. Köprülü, "Vakfa Ait Tarihî İstilahlar: Ribât", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.273; P. Wittek, "Kâzerûnî", *İA*, VI, s.523

halkın ziraatını yaptığı arazinin mahsulâtını vererek, buraya uğrayan yolcu, misafir ve fakirlere bunları harcamalarından¹⁴⁶ anlaşılmaktadır.

Kâfirlerle cihat ve dinî propaganda prensibini müntesipleri için en temel esas olarak kabul eden bu tebliğci tarikatın,¹⁴⁷ Erciş ve Erzurum'da zaviye veya türbelerinin bulunması, Sökmenliler ve Saltukluların XII. asırda Gürcülerle sürekli savaşmalarıyla alâkalı olmalıdır. Nitekim XIII. yy.ın ilk yarısında Türk-Gürcü mücadelesi bitince tarikat, cihat mefkûresiyle Anadolu'nun batısına intikal etmiştir. Ahlatşahlar ülkesinin çok tahrip görmesi tarikatın silinmesine sebep olmuşsa da Doğu Anadolu'dan tedricen kaybolup Osmanlı Devletiyle birlikte birden yükselip onunla yayılması, cihada çok bağlı bulunmasıyla ilgili olmalıdır.¹⁴⁸

XII. ve XIII. yüzyıl Türkiyesi'ndeki faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmasa da XVI. asra kadar Anadolu'da ve daha pek çok yerde yayıldığı anlaşılan Kâzerûniyye tarikatı ve dervişleri, bu asırdan sonra müstakil teşkilatlarını bırakarak diğer tarikatlar arasında erimek suretiyle ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir.¹⁴⁹ Buna rağmen XVII. asrın meşhur seyyahı Evliya Çelebi'nin, Erzurum'da Ebû İshâk'a nispet ettiği türbenin, bahse konu şeyhini; Erzurum evliyâsının başında sayması,¹⁵⁰ Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu seferine giderken burayı ziyaret etmesi,¹⁵¹ şeyhin ve tarikatının unutulmadığını göstermektedir.

İlginçtir ki Mevlevilik tarafından tamamen ortadan silinmiş olduğu halde İshâkî'ye tarikatı, Erzurum ve Bursa halkı arasında son zamanlara kadar gördüğü saygıyı Konya'da da bulabilmiştir. Konya halkı arasında, Ebû İshâk Kâzerûnî'nin mezarından alınan bir avuç toprağın, kudurmuş denize atılmasıyla denizin sakinleştiğine dair anlatılan menkıbeye inanıldığı için Şeyh'in kabrinden getirilen bir miktar toprağı yanlarında taşıdıkları rivayet edilir. Bu inanışın, Ebû İshâk'ın Basra Körfezi ile Hint ve Çin limanları arasında seyreden denizcilerin koruyucusu olduğuna dair inanç sebebiyle kazandığı itibarın bir kalıntısı olduğunun kabul edilmesi akla daha yakın gelmektedir.¹⁵²

¹⁴⁶ O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s.122; F. Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", (nşr. O.F. Köprülü), *Bellekten, XXXIII/130* (1969) adlı makalesinde, "XIV. asır sonlarında Anadolu'da yerleşmiştir." demiş (s.230), fakat sonra bulunduğu bir belgeye dayanarak "XIII. asrın ikinci yarısında Anadolu'da mevcut olduğunu, hatta Doğu Anadolu Beylikleri sahasında faaliyet gösterdiklerini tahmin" etmiştir (*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.96vd). Yine P. Wittek de "Kâzerûnî", *İA, VI*, s.523'te "Ancak XIV. asır başlarında Anadolu'da bu tarikata tesadüf olunduğunu" ileri sürmektedir.

¹⁴⁷ F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.96

¹⁴⁸ O. Turan, *Doğu Anadolu...*, s.122 nu.106

¹⁴⁹ F. Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ...", s.232

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme II*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1993, s.403,427vd,553

¹⁵¹ O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II*, İstanbul 1994, s.104

¹⁵² F. Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ...", s.232

Bu durumda en büyük gayeleri cihat yoluyla İslâm'ı yaymak olan tarikatın ve dervişlerinin, bu amaçları uğrunda Çin ve Hint sahalarına kadar uzandıkları, XIII. yüzyıldan itibaren de Anadolu'nun fütuhâtında ve imarında görev aldıkları, sultanlar tarafından da desteklendikleri anlaşılmaktadır. XVII. asırdan sonra ise diğer tarikatlarla rekabete dayanamadıklarından veya asıl gayeleri de rekabet olmadığından onlar arasında erimişlerdir. Fakat Türk milleti onlara olan şükran hislerini unutmamış, yeri yanlış da olsa Ebû İshâk Kâzerûnî'nin makamlarını Bursa'da ve Erzurum'da ihdas ederek, hükümdarları başta olmak üzere akın akın ziyaretine koşmuşlardır. Hatta meşhur Şeyh'e olan hürmet ve inançlarını, Anadolu Evliyasının başında kabul etmek ve kabrinin toprağını yanlarında taşımak suretiyle manidar bir şekilde göstermişlerdir.

SONUÇ

XIII. yy.ın başlarından itibaren Moğol istilası ve diğer sebepler yüzünden Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan ve Irak bölgesinden Anadolu'ya gelip yerleşen ve çoğunluğu Türklerin oluşturduğu kitleler içerisinde bulunan Sünnî yönleri ağırlıklı âlim, şeyh, derviş ve tarikatların faaliyetleri, ikbal dönemini yaşayan Türkiye Selçukluları tarafından desteklenmiştir. Böylece Anadolu, yeni bir yurt olmanın yanında Türk-İslâm medeniyetinin pek çok unsurunun bu kişiler vasıtasıyla bölgeye taşındığı, çeşitli fikrî akımların, Sünnî ve gayri Sünnî eğilimli tarikatların doğduğu, buluşup kaynaştığı, rekabet ve mücadele ettiği, devletin ise onların da yardımıyla varlığını güçlendirecek zengin bir kültürel yapıyı teşekkül ettirmeyi başardığı bir yer olmuştur.

Türkiye'yi kısa zamanda, oldukça verimli ve ılımlı mahiyet arz eden bir tasavvuf ortamı hâline getiren bu güçlü yapı sayesinde, esasen cihat aşkıyla yanıp tutuşan Kâzerûniyye tarikatı ve dervişleri; fetih, Türkleşme ve İslamlaşma vetiresinin tamamlanmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Aslî görevlerinin bitmesi sebebiyle de yerlerini -gönüllü, kendilerini içlerinde eriyip kaybolma ve silinme noktasına getiren- Mevlevîlere bırakarak, yeni fütuhât alanlarına yönelmişlerdir. Yine bu sayede Rifâiler, devrin şartlarına göre pek de alışılmadık ayin ve gösterilerine rağmen ülkenin belli başlı kültür merkezlerinde tekkeler kurarak hizmetlerini yürütmüş, hatta başkent Konya'da Mevlâna'nın yakınlarından dahi kabul görüp kendilerini seven ve izlemeye gelen kimseler bulmuş, sonraki yıllarda da Mevlevîlerle yapıcı münasebetleri ilerletebilmişlerdir.

Söz konusu yapının teşekkülünün en önemli mimarlarından olan Mevlâna; devrinde yaşayan her sınıftan insanla, pek çok âlim, mutasavvıf, diğer tasavvufî zümre, Türkiye Selçuklu Sultanları ve devlet büyükleriyle seviyeli ve dostane temaslar kurmayı, hatta bunlar üzerinde geniş bir nüfuz sağlamayı başarmıştır. Bütün İslâm âlemini sarsan ve âdeta kendilerini izleyen Moğol istilâsının tetiklediği sıkıntıların farklı tezahürlerini gönüllerde tutuşturduğu aşk ateşiyle söndürüp mesajlarını bütün insanlığa ve

günümüze ulaştıran Mevlâna; elbette ki Horasan erenlerinden olup aynı kaynaklardan feyiz alan ve tesirleri O'nunki gibi asırlarca devam eden Yunus Emre ile de görüşüp sohbet etmiştir. Yine Anadolu'nun fikir tarihinin inkişafında belki de O'nun kadar etki yapmış bulunan Sadreddin Konevî ile çeşitli meclislerde bir araya gelip sohbetlerde bulunmuş, aralarında zaman zaman fikir ayrılıkları olsa da ciddi sıkıntılar yaşanmamıştır. Kendilerine destek veren her kesimle anlaşmayı başarabilen Mevlâna, şehrin siyasî, ekonomik ve sosyal hayatının belirleyicilerinden olan ve güç dengelerinin önemli bir kanadını temsil eden Ahilerle de müspet ilişkiler içerisinde olmuş, vefatından sonra ise siyasî ve sosyal düzenin iyice bozulması ve Mevlevîlerin de yerini dolduramaması sebebiyle bazı olumsuzluklar yaşanmıştır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye Selçukluları dönemindeki Sünnî tasavvufî hareketlerin dinî-tasavvufî, iktisadî, içtimaî ve kültürel faaliyetlerinin muhtevası bilinmeden, Türkiye'nin yaşantı tarzının, dinî inanış, âdet, gelenek, görenek vb.nin hatta pek çok atasözünün kaynakları yeterince anlaşılamaz. Bu çalışma, bahsedilen hususların yanı sıra Anadolu'nun fethinin, kısa sürede imar-iskân edilip Türk ve İslâm beldesi hâline gelmesinin, yıllarca süren Moğol işgaline rağmen Türkiye Selçukluları Devleti'nin uzun zaman ayakta kalabilmesinin, kısaca Anadolu Türklerinin dinî ve siyasî tarihinin dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da etkili olan dinî amillerin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. ©

KAYNAKLAR

- AHMED b. MAHMUD, *Selçuk-nâme II*, (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977
- AHMED EFLAKî, *Menâkib al-Arifîn: Ariflerin Menkıbeleri*, (nşr. T. Yazıcı), İstanbul 1986-1987
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi I*, İstanbul 1995
- AKSARAYî, Müsameretü'l-Ahbâr, (nşr. O. Turan), Ankara 1944
- ANADOL, Cemal, *Yunus Emre*, İstanbul 1993
- , *Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1991
- ANONİM, (*Tevârih-i Al-i Selçuk: Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*), (nşr. F.N. Uzluk), Ankara 1952
- ARENDOKS, C.V.- FARIS, B., "Fütüvvet", *İA*, IV, s.700-701
- AYVALLI, Ramazan, "Sadreddin Konevî'nin İlmî şahsiyeti", *Selçuk Dergisi*, I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı, S.4 (Ocak 1989), s.91-99
- BABINGER, Franz, "Anadolu'da İslâmiyet", (nşr. R. Hulûsi), *DEFM*, II/3 (Temmuz 1338/1922), s.188-221
- BAHA SAİD, "Bektaşîlik I", *Türk Yurdu Mecmuası*, V/26 (1927), s.128-150
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985
- BAYRAM, Mikail, *Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993
- , *Bâciyân-ı Rum*, Konya 1987
- BEDİÜZZAMAN FÜRÛZANFER, *Mevlâna Celâleddin*, (nşr. F. N. Uzluk), İstanbul 1963
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (nşr. Y. Moran), İstanbul 1994
- , "İlk Ahîler Hakkında", (nşr. M. Öztürk), *Belleten*, L/197 (1986), s.591-601
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1989
- , *Makaleler ve İncelemeler*, Konya 1983
- DEMİRCİ, Mustafa, "Sadreddin Konevî ile Mevlâna Celâleddin'in Münasebetleri Hakkında", *Selçuk Dergisi*, I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı, S.4 (1989), s.57-68
- DEVLETŞAH, *Tezkire-i Devletşah II*, (nşr. N. Lugal), İstanbul 1977
- DOĞRUL, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul 1948
- ELVAN ÇELEBİ, *Menâkıbu'l Kudsiyye Fî Menâsibi'l-Ünsiyye*, (nşr. İ.E. Erünsal - A.Y. Ocak), İstanbul 1984
- ERÖZ, Mehmet, *Eski Türk Dini ve Alevîlik-Bektaşîlik*, İstanbul 1992

- ERZİ, Adnan Sadık, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I, Yunus Emre'nin Hayatı Hakkında Bir Vesika", *Belleten*, XIV/53 (1950), s.85-105
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme II*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1993
- FERİDÜ'D-DİN-İ ATTAR, *Tezkiretü'l-Evliya*, (nşr. S. Uludağ), İstanbul 1984
- FERİDÜN B. AHMED-İ SİPEHSÂLÂR, *Risâle-i Sipehsâlâr der-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*, (*Mevlâna ve Etrafındakiler, Risâle*), (nşr. T. Yazıcı), İstanbul 1977
- FIRAT, Mehmet Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961
- GORDLEVSKİ, VILADEMİR, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (nşr. A. Yaran), Ankara 1988
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953
- , *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul 1985
- , *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin, *Ahî Birlikleri*, İstanbul 1977
- GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989
- HAMMER, Von, *Osmanlı Tarihi I*, (nşr. M. Çevik - E. Kılıç), İstanbul 1989
- HOCAZADE Ahmed HİLMİ, *Hadîkatü'l-Evliya*, İstanbul 1318
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, *Amasya Tarihi I*, (nşr. A. Yılmaz - M. Akkuş), Ankara 1986
- , *Amasya Tarihi II*, İstanbul 1330-1332
- İBN BATTUTA, *Seyâhatname-i İbn-i Battuta I*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1983
- İBN BİBİ, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye Fî'l-Umuri'l-Alâ'iyye*, (nşr. A.S. Erzi), Ankara 1956
- KONYALI, İbrahim Hakka, *Karaman Tarihi*, İstanbul 1967
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991
- , *Türk Tarih-i Dinîsi*, İstanbul 1341
- , "Anadolu'da İslâmiyet", *DEFM*, 4-6 (1338/1922), s.284- 413
- , "Vakfa Ait Tarihi İstılahlar: Ribât", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. s.267-278
- , "Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", (nşr. O.F. Köprülü), *Belleten*, XXXIII/130 (1969), s.225-232
- LAMÎ ÇELEBİ, *Tercüme-i Nefahâtu'l-Üns*, İstanbul 1980 (Tıpkıbasım)
- O'LEARY, DE LACY, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (nşr. H. Yurdaydın -Y. Kutluay), Ankara 1959
- ÖNKAL, Hakkı, "Anadolu Selçukluları Devri Velî Türbeleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Kültürü*, S.289 (1987), s.316-321

- MARGOLIOUTH, David Samuel, "Ahmed Rifâî", *İA*, I, s.203-204
- MAZIOĞLU, Hasibe, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Şairler", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s.297-316
- MEVLÂNA Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî I*, V, (nşr. V. İzbudak), İstanbul 1998
- , *Rubâiler I-II*, (nşr. N. Gençosman), İstanbul 1994
- , *Mektûbât: Mevlâna'nın Mektupları*, (nşr. F.N. Uzluk), İstanbul 1937
- NICHOLSON, Reynold Alleyne, *İslâm Sûfileri (The Mystics of Islam)*, (nşr. M. Dağ - K. Işık - R. Fiğlalı - A. Şener - R. Ayaz - İ. Kayaoğlu), Ankara 1978
- , *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, (nşr. A. Lermioğlu), İstanbul 1973
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980
- , "Anadolu", *DİA*, III, s.110-116
- ORUÇ BEĞ, *Tevârih-i Al-i Osman: Oruç Beğ Tarihi*, (nşr. Atsız), İstanbul 1972
- ÖNDER, Mehmet, *Gönüller Sultanı Hz. Mevlâna*, Konya 1961
- RITTER, Hellmut, "Celâleddin Rûmî", *İA*, III, s.53-59
- SULTAN VELED, *Dîvan-ı Sultan Veled*, (nşr. F.N. Uzluk), Ankara 1941
- ŞİKARÎ, *Karaman Oğulları Tarihi*, (nşr. M. Koman), Konya 1946
- TAHRALI, Mustafa, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, II, s.127-130
- TARIM, Cevat Hakkı, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir*, İstanbul 1948
- TEKİNDAG, M.C. Şehabeddin, "Yunus Emre Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, XXX/117 (1966), s.59-90
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993
- , *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, İstanbul 1994
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I-II-III", *Belleten*, XI/42-43, s.197-236,415-30; XII/45, s.17-171 (1947-48)
- UZUNPOSTALCI, Mustafa, "Şeyh Sadreddin Konevî'nin Vasiyyeti", *SD*, S. Konevî Özel Sayısı, S.4, s.37-44
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi II*, İstanbul 1934
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, (nşr. Ö.Ş. Gökyay), Ankara 1986
- , "Kâzerûnî", *İA*, VI, s.523
- YALTKAYA, Şerafeddin, "Eski Türk Ananelerinin Bazı Dinî Müesseselere Tesirleri", *II. Türk Tarih Kongresi*, s.690-698

YAYLALI, Kamil, *Mevlâna'da İnanç Sistemi*, İstanbul 1975

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Anadolu'nun Fethi I*, İstanbul 1944

YİNANÇ, Refet, "Mevlâna'nın Şahidlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev Vakfiyesi", *Mevlâna, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları*, (nşr. F. Halıcı), Konya ?, s.68-71

YUNUS EMRE, *Risâlat al-Nushiyya ve Dîvan*, (nşr. O. Oğuz; A. Gölpınarlı: Önsöz, Lügat ve Açıklama), İstanbul 1965

ZEHEBÎ, *el- İber Fî Haber-i Men Gaber III*, (nşr. Ebu Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl), Beyrut